

בערך 'בתי סוהר' באנציקלופדיה העברית (כרך כה, עמ' 412) מוגדרים בתי-הסוהר כך: 'מקומות שבהם נכלאים בני אדם, לרצות עונש שנגזר עליהם ע"י רשויותיה של המדינה וכן כדי להבטיח את הופעתם לבתי המשפט, כנאשמים או כעדים, או לכפותם לציית לצוויו'. החבישה בבתי-סוהר כעונש על עבירה הוא פרי המחשבה המשפטית והחברתית המודרנית. עד אמצע המאה הי"ט שימשו בתי-הסוהר כבתי-מישמר בטוחים ולא כמקומות בהם היה על העבריינן לרצות עונשו. בעצם, בתקופה ההיא מי שנאשם בעבירה חמורה, היה מוצא להורג, ובשל עבירות קלות לא היו נחבשים בבתי-סוהר, אלא משלמים קנס כספי בלבד. בשנת 1764 הניח פֶּקֶרְיָה, מחשובי המחדשים של המשפט הפלילי באיטליה, את היסוד לשיטות-ענישה על בסיס עקרונות משפטיים. בהשפעת בקריה החלו לפעול באנגליה מספר מתקנים נוספים בתחום זה — ג'ון הווארד, אֶלִיזַבֶּת פְּרִי וְג'רְמִי בְּנָתָם. אנגליה היתה אפוא בין המדינות הראשונות בעולם שפתחו את בתי-הסוהר כמוסדות לכליאת נענשים. האנגלים, שכבשו את ארץ-ישראל מידי התורכים בשנת 1917 והחזיקו במנדט עליה מאז 1922 עד 1948, היו צריכים, כגוף שלטוני, לפתח שירות אשר יעסוק בניהול בתי-סוהר. במאמר זה ננסה לסכם את התפתחות שירות בתי-הסוהר בארץ-ישראל בתקופת המנדט הבריטי.

הבטים משפטיים של השלטון הבריטי בארץ-ישראל

ארץ-ישראל נכבשה על-ידי חיל המשלוח המצרי, בפיקודו של הגנרל אדמונד אלנבי, בסוף 1917. בין דצמבר 1917 ליוני 1920 נוהלה ארץ-ישראל על-ידי שלטון צבאי בריטי. מינהל השטח הכבוש כונה 'מינהל שטח האויב הכבוש' (Occupied Enemy Territory Administration [O.E.T.A.] והוא היה כפוף למפקד הראשי של חיל המשלוח המצרי, גנרל אלנבי.

בראש המינהל הצבאי עמד מושל צבאי ולצידו מנגנון אדמיניסטרטיבי¹. ארץ-ישראל חולקה למחוזות ולנפות על-ידי החלוקה העות'מאנית. סדרי השלטון והמשפט שהונהגו נסמכו על 'חוקי המלחמה ביבשה ומנהגיה', כפי שנקבעו באמנת האג בשנת 1907, וחוקת המשפט הצבאי היתה הקודקס התקף. גוף מימשלי זה החל להוציא הוראות וצווים. הקובץ הראשון שפורסם בירושלים באוקטובר 1918 נקרא 'O.E.T.A. Standing Orders and

1 ראה: ז' פורת ו' שביט (עורכים), ההיסטוריה של ארץ-ישראל — המנדט והבית הלאומי 1917-1947, ירושלים, 1980, עמ' 86.

'General Instructions' המעלעל בדפי קובץ זה, מוצא גם מספר הוראות הנוגעות לבתי-סוהר, מעצרים ואופן החזקת אסירים, כמו הוראה שאדם לא יחזק במעצר מעל 48 שעות ללא פקודת מעצר חתומה על-ידי שופט צבאי או שופט אזרחי;² כל אסיר שיוכנס לבית-הסוהר, חייב להיבדק על-ידי רופא;³ חובת מיון אסירים — מי שנידון לתקופת-מאסר מעל 6 חודשים, יישלח לבית-הסוהר בירושלים; מי שנידון לעבודת-פרך, יישלח לרצות עונשו במצרים.⁴

בשנת 1918 כבר נקבעו תקני כוח-אדם לבתי-הסוהר ובתי-המעצר: בית-סוהר בירושלים — 21 סוהרים; בתי-מעצר: בית-לחם — 2 סוהרים, רמאללה — 2, יריחו — 2, יפו — 12, רמלה — 11, עזה — 8, חברון — 8, באר-שבע — 4. סך-הכל — 70 סוהרים בכל ארץ-ישראל.

ההוראות אישרו עונשי-מלקות לגבי אותן עבירות שבאותן שנים גם באנגליה היו נוהגים לקבוע לעובר עליהן עונש דומה, כמו מרד, הסתה למרד ופגיעה חמורה בסגל בית-הסוהר.⁵ עונשים אלו ניתן היה לבצע גם כלפי נוער עברייני, גילאי 7-16 שנים. כלפיהם היו המענישים חייבים להשתמש במקל-ליבנה או בקנה גמיש. נער עד גיל 14, היה מותר להלקותו עד 6 מלקות; נערים מעל גיל 14 — עד 24 מלקות. מי שנענש ביותר מ-12 מלקות, חולק עונשו לפעמיים, בהפסקה של לא פחות מ-3 ימים בין הלקאה להלקאה. עונש המלקות בוצע בנוכחות מנהל בית-הסוהר ובהשגחה רפואית.⁶

עם כניסתם לירושלים, מצאו האנגלים בית-מעצר ב'קישלה' של היום (סמוך למצודת-דוד בעיר העתיקה) ובית-סוהר שלא ניתן היה להשתמש בו, בשכונה המוסלמית בעיר העתיקה, סמוך לשער המשגיח שבאזור הר הבית. הבריטים הקימו בית-סוהר מרכזי בירושלים במגרש הרוסים (ראה להלן) וכמרכזן השתמשו במקומות-מעצר מתקופת התורכים בערים האחרות, או ששכרו בניינים מתאימים והפכום לבתי-מעצר זמניים.

החקיקה בתקופה המנדטורית

ב-1 ביולי 1920 בוטל המצב הצבאי בארץ-ישראל והוקם בה מינהל אזרחי. באותו יום הוקמה רשמית המשטרה האזרחית שהיתה אחראית גם על שירות בתי-הסוהר (Palestine Police and Prisons), והיתה כפופה לנציב העליון.

ב-24 ביולי 1922 אושר המנדט הבריטי על ארץ-ישראל על-ידי חבר הלאומים. על-פי מנדט זה, הוטל על בריטניה לקיים את השלטון והמינהל, לחוקק את חוקי הארץ ולהגן על השלום והסדר הציבורי. הארץ חולקה אדמיניסטרטיבית למחוזות ונפות.

מערכת המשפט המנדטורית יצרה מערכת חקיקה ומשפט אחידה לכל תושבי הארץ. החקיקה אימצה את החוק העות'מאני, כפי שהיה קיים עם כיבוש הארץ, וכן כללה את 'דבר המלך במועצתו', ההוראות והתקנות שחוקקה ותיקנה ממשלת המנדט. הפקודה (The

O.E.T.A. *Standing Orders and General Instructions*, Jerusalem October 1918, p. 39 2

3 שם, עמ' 52.

4 שם, עמ' 12.

5 שם, עמ' 53.

6 שם, עמ' 112.

7 ראה: N. Bentwich, *Legislation of Palestine 1918-1925*, Alexandria, 1926, p. 4

תקופת המימשל הצבאי והמינהל האזרחי. זו בעצם היוותה את החוקה הארץ-ישראלית – הבסיס והיסוד להמשך החקיקה.⁷ פקודה זו, בהתייחסה לנושא האסירים, קבעה שחוק האסירים כמושבות הבריטיות (The Colonial Prisoners Removal Act, 1884) תִּקָּן בארץ-ישראל.⁸

פקודת בתי-הסוהר, 1921 – ב-1 ביוני 1921 פורסמה פקודת בתי-הסוהר, אשר באה להורות להנהלת בתי-הסוהר כיצד לנהל את בתי-הסוהר בארץ-ישראל וכן לקבוע את משמעת האסירים בחיי היומיום בבתי-הסוהר.

פקודה זו, על תיקוניה משנת 1924 ו-1934, פורסמה בקובץ חוקי פלסטין על-ידי רוברט דרייטון באנגלית, בעברית ובערבית בשנת 1934. הפקודה היתה קצרה מאוד וכללה רק מספר סעיפים הכרחיים הנוגעים להכרות בניינים ומחנות כבתי-הסוהר ולמתן סמכות למפקח הכללי של המשטרה ובתי-הסוהר, כאישורו של הנציב העליון, לתקן תקנות להסדר ענייני בתי-הסוהר, לעובדים ולאסירים.⁹ הפקודה היתה כה קצרה, שמן ההכרח היה להשתמש בסמכות שניתנה על-ידי החוק ולתקן תקנות אשר יסדירו את כל העניינים הקשורים בהפעלתם של בתי-הסוהר בארץ-ישראל.

תקנות בתי-הסוהר, 1925¹⁰ – על-פי הסמכות שניתנה בסעיף 12 מפקודת בתי-הסוהר, 1921 – פורסמו ב-1925 תקנות בתי-הסוהר היסודיות אשר תוקנו ושוננו פעמים אחדות עד לשנת 1947. תוקפן של תקנות אלו קיים על-פי סעיף 70 לפקודת בתי-הסוהר מס' 2, 1940 וסעיף 97 לפקודת בתי-הסוהר מס' 3, 1946. תקנות אלו נשארו בתוקפן עד קום המדינה.

פקודת בתי-הסוהר מס' 2, 1940 – פקודה זו, אשר פורסמה בעיתון הרשמי (גליון 995 מיום 21 במאוס 1940), חתומה על-ידי הנציב העליון, הרולד מקמילאן, ביטלה את פקודת בתי-הסוהר משנת 1921. למעשה היתה זו הפקודה הבסיסית הראשונה. בפקודה החדשה הופיעו פרקים נוספים שדנו בנושאים כדלקמן: מינוי סוהרים, מינוי רופאים בבתי-סוהר והגדרת תפקידם, מינוי מבקרים רשמיים מקרב פרנסי הציבור שנקראו 'דיינים' – מסיירים, סדרי הקבלה של אסירים, עבודת אסירים, הטיפול באסירים שנידונו למוות, משמעת אסירים ושחרור אסירים.

פקודת בתי-הסוהר מס' 3, 1946 – בשנת 1946, החליטו שלטונות המנדט להפריד את שירות בתי-הסוהר מהמשטרה. לשם ביצוע החלטה זו פורסמו שתי פקודות חדשות: פקודת המשטרה ובתי-הסוהר (הפרדה) (הוראות שונות), 1946; פקודת בתי-הסוהר, 1946. פקודה זו פורסמה בעיתון הרשמי (גליון 1472 מיום 5 בפברואר 1946),¹¹ וכיטלה את הפקודה משנת 1940, תוך קביעת הבסיס החוקי של שירות בתי-הסוהר אשר נשאר בתוקף עד קום המדינה. הפקודה תוקנה, בסעיפים בודדים, פעמיים בשנת 1947 ופעם בשנת 1948. הפקודה משנת 1946 הינה, מבחינה טכנית, כוללת ומשוכללת יותר מזו של 1940; מושקע בה

8 ראה: M. Doukhan, *Laws of Palestine 1918-1925*, Tel-Aviv 1934, p. 429.

9 ראה: ר' סולומון, הטיפול בעברין, דין וחשבון, תל-אביב 1951, עמ' 5.
10 *Palestine Police and Prisons, Prison Regulation*, Jerusalem 1925

11 ראה: ר' גרעון, חוקי מדינת ישראל, תל-אביב 1960, עמ' 1096.

הנסיון של 25 שנים בניהול בתי-סוהר על-ידי שלטון מנדטורי בארץ-ישראל. בדברי הסבר מטעם ממשלת המנדט הודגש, שעיקר הפקודה הוא הפרדת בתי-הסוהר מהמשטרה, ושכוונתה היא 'להעמיד את ארץ-ישראל בשורה אחת עם הארצות המתקדמות בעולם, שם קיים שירות בתי-סוהר ללא כל קשר עם המשטרה'. בפקודה זו, למרות שנוספו הגדרות ופרקים וקובצו סעיפים בהתאם לנושאים, חסרה היתה התייחסות לטיפול ותיקון האסיר – יחס אנושי כלפי האסיר והעציר, מטרות בתי-הסוהר כמוסדות לטיפול בעבריינין, שיטות לתיקון העבריינין, פעולות חינוכיות בתוך כותלי בתי-הסוהר, חינוך מקצועי וכדומה – נושאים שהיו כבר ידועים ומפותחים בארצות-הברית ובאירופה.

בתי-סוהר ומחנות-מעצר – מיבנים ומאפיינים

התקופה העות'מאנית

מעט מאוד מידע נמצא בכתובים לגבי מצב בתי-הסוהר בארץ-ישראל בתקופה העות'מאנית. כפי שכבר הוזכר, בתקופה זו נהגו לאסור בשל עבירות חמורות בלבד, לקראת הוצאתם להורג של הנאשמים, וכן אנשים שהשליט רצה במאסרם. בעבירות קלות-ערך או חטאים נהגו להסתפק בהטלת קנסות או עונשים גופניים. ה'סראיה', מרכז השלטון העות'מאני בירושלים היה במחצית הראשונה של המאה הי"ט במיבנה שכונה 'אומון פילאטוס' (במקום נמצא כיום בית-הספר 'עומריה', מצפון להר-הבית).¹² בסראיה, היה קיים, בין היתר, בית-סוהר. מבקרים ששהו בירושלים בשנת 1870 סיפרו שאף במצודת-דוד היה קסרקטין צבאי ותאי-מעצר 'שלא נראו "סימפאטיים" ביותר', ויש להניח כי המדובר ב'קישלה' של היום. גד פרומקין שגדל בעיר העתיקה בירושלים מספר בספרו 'דרך שופט בירושלים', שביציאה הצפונית מהר-הבית, משני צדי שער המשגיח, היו בתקופת התורכים שני בתי-סוהר: האחד, שכונה 'חֶכְס אל דֶם', שימש לכליאת פושעים שביצעו עבירות חמורות והשני, ממול, שנקרא 'חֶכְס אל רֶבְאָת', שימש לכליאת עבריינים אחרים.

פרטים נוספים על בתי-הסוהר בתקופה העות'מאנית ניתן ללקט מספרי הזכרונות של אנשי 'השומר' ו'ניל-י'. יצחק בן-צבי מספר, שבשנת 1911 ביקר בסראיה בנצרת, בה היו ממוקמים גם תחנת-המשטרה, בית-המשפט, גנזי הממשלה ובית-סוהר. הוא בא לבקר מספר אסירים יהודים, ובעזרת מתן שוחד לזקיף ניתן לו להיכנס לחדר אפלולי בעל כיפה מקומרת, חלונותיו מסוגרים, מחצלת גדולה על הקרקע ובסמוך לכתלים מזרונים מקופלים. על-גבי המחצלת ישבו האסירים. תמורת כסף ניתן היה לקנות אוכל בחוץ וכן סיגריות ושתייה.¹³

איתן בלקינד, מפעילי ניל-י, מספר שבשנת 1915, כאשר נעצר אבשלום פיינברג בדרכו למצרים, הובא למעצר בבאר-שבע ומשם הועבר לירושלים, שם נשפט בבית-דין צבאי. בבית-הסוהר בירושלים, בעזרת בקשיש, היה יכול כל אחד להכניס אוכל וסיגריות מבחוץ

12 י' בן-אריה, עיר בראי תקופה – ירושלים במאה הי"ט, א, ירושלים, 1977, עמ' 189.

13 י' בן-צבי, כתבים – זכרונות ורשימות, ירושלים, 1966, עמ' 196.

וכן לבקר בתאים. אבשלום הוחזק לפני־כן במגרש הרוסים, בתא שמעל משרדו של מפקד הצבא.¹⁴

בין עצורי ניל"י היו כאלו שהובאו לרמלה ושוכנו בבית־מלון שהפך לבית־כלא זמני או בקסרקטיני־צבא. פנחס שניאורסון מספר, שהוא ואחרים שהיו חשודים בהשתייכות לניל"י נעצרו ב־1917 והועברו ממטולה לטבריה בעגלות. בטבריה הוכנסו לתא־מעצר קטן ואפל, שרק דרך אשנב קטן בתקרה נכנסו דרכו מעט אוויר ואור. משם הועבר לנצרת.¹⁵ מנצרת נהגו להעביר את העצורים לפני משפטים חמורים, בעיקר בתיקי בגידה ומרד, לבית־הסוהר 'ח'אן עלי פאשה' בדמשק. בית־סוהר זה נבנה במקורו כ'ח'אן לשיירות גמלים שהיו באות לדמשק מהמדבר או מצפון־סוריה. בבניין זה לא היו חלונות, לאסירים לא ניתנו מזרונים ולא כסות כלשהי. לאורך הקירות זרמו מים, וכינים וזוחלים שונים שרצו בתאים בהמוניהם. מנהל בית־הסוהר התגורר בתוך המיבנה. ליד כל תא ניצב שומר, ותמורת כסף ניתן היה להשיג אוכל וסיגריות מבחוץ.¹⁶ בבית־סוהר זה הוצאו להורג ב־1917, לאחר משפט, נעמן בלקינד ויוסף לישנסקי, מפעילי ניל"י. מי שערער על העונש, הועבר תיקו לטיפול בית־הדין לערעורים בקושטא, שם היה נאסר בבית־הסוהר המרכזי עד גמר הדין בערעור.

מהכתובים שצוינו לעיל ניתן להבין, שביישובים קטנים רבים היו תאי־מעצר, בעוד שבערים מרכזיות יותר, כמו נצרת, יפו וירושלים, היו בתי־סוהר. אולם לקראת משפטם על פשעים חמורים הועברו הנאשמים לכלא המרכזי בדמשק. שם גם הוצאו לפועל פסקי־דין מוות. בתקופה העות'מאנית לא היו מוסדות לעבריינים צעירים. צעירים שנידונו למאסר נשלחו לבתי־סוהר ושהו שם במחיצת עבריינים מבוגרים.¹⁷

תקופת המנדט הבריטי

הבריטים מצאו בארץ־ישראל מיתקנים ישנים ובלתי־מתאימים ששימשו בתקופה העות'מאנית כבתי־סוהר ובתי־מעצר. התורכים דאגו להשמיד לפני נסיגתם את כל רישומי האסירים. אסירים רבים נמצאו במצב חולי חמור ומזיז־רעב. חלק מאסירים אלו מתו עקב חוליים ומצבם הגופני הירוד תוך פרק־זמן קצר.

כבר בשנת 1918 הכשירו הבריטים בית־סוהר מרכזי בירושלים. לשם כך השתמשו בבית־הארוחה רוסי באזור ה'מוסקוביה' (כיום מצוי שם 'היכל הגבורה' שבמגרש הרוסים וראה להלן). עם הקמת 'משטרת פלסטינה ושירות בתי־הסוהר', ביולי 1920, כאשר נוכחו שאין מספיק מקומות־מאסר, החליטו לשפץ את המבצר הצלבני הישן בעכו, שבחלקו שימש בזמן התורכים כבית־סוהר, ולהפכו לבית־סוהר מרכזי שני. האנגלים נהגו להחזיק אסירים ועצורים גם בבתי־מעצר שליד מטות המשטרה המחוזיים או בתאי־מעצר בתחנות משטרה.

14 א' בלקינד, כך זה היה — ספורו של איש ניל"י, תל־אביב 1977, עמ' 97.

15 פ' שניאורסון, בשורה הראשונה, תל־אביב 1960.

16 בלקינד (לעיל, הערה 14), עמ' 142.

Z. Hermon, 'The Institutional Treatment and After Care of Adult Offenders and Juvenile Delinquents in Israel', *Prevention of Crime and the Treatment of Offenders in Israel*, Jerusalem 1965, p. 122

עצירים מינהליים ועולים בלתי-חוקיים הוחזקו במחנות-צבא, שהפכו למחנות-מעצר ארעיים בשנים 1938-1940.

בית-הסוהר המרכזי בירושלים

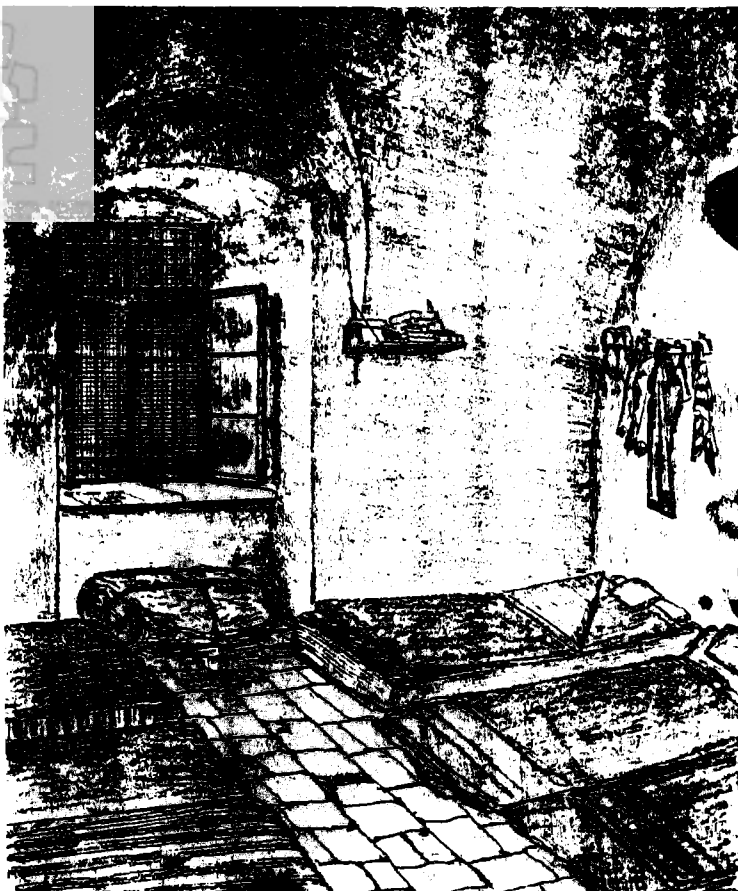
כפי שהוזכר כבר הוקם בית-הסוהר זה במיבנה אבן שנבנה ב-1864 במגרש הרוסים, על-מנת לאכסן בו עולות-לרגל מרוסיה. צורת המיבנה מאורכת, הוא חצוי על-ידי פרוודור, כשמשיני צידיו תאי-מאסר שכל אחד מהם יכול להכיל בין 20-60 אסירים. קיבולת בית-הסוהר ב-1920 היתה 250 אסירים. בחצר היה מיבנה בו גר מנהל בית-הסוהר ומיבנה נוסף — קסרקטין לסוהרים. בחצר האחורית היו המטבח, המכבסה ובתי-המלאכה. באותן שנים לא היו בבית-הסוהר זה חשמל ומים זורמים. בכל תא היה מונח 'פרמיל' (חבית מי-שתיה גדולה) ו'קארדל' (עביט לעשיית הצרכים).¹⁸ באין מיטות ישנו האסירים על הארץ, על מחצלות או 'בוך-שים' (מזרונים מסמרטוטים שעשו האסירים). בכניסה לבניין היה חדר קבלת אסירים ובצדו ה'נזארה' — מקום מאסר זמני, שם חיכה האסיר החדש עד לקביעת מקום מאסרו הקבוע. ה'נזארה' היתה בעצם כלוב גדול מסורג שנמצא באופן מתמיד תחת עינם הצופיה של הסוהרים בחדר הקבלה. ב'נזארה' נהגו במשך שנים רבות להחזיק נתינים זרים, כדי שלא יתערבכו באסירים הערבים, מחשש למעשי תקיפה ומשכבי-זכר מצדם של האחרונים. בטבור בית-הסוהר היו שני תאי-מאסר בהם הוחזקו נידונים למוות, ולצידם חדר-מישמר בו היה מצוי בכל שעות היממה סוהר אשר השגיח על תאי הנידונים. בסמוך לתאים אלו היה חדר-הגרדום.

בשנת 1930 הותקן חשמל במשרדים ובפרוודורי בית-הסוהר. בשנת 1931 נעשו בכלא

18 י' נדבה, עלי בריקדות — יומן הכלא של מיכאל אשבל, תל-אביב 1976, עמ' 30.

שער בית הסוהר המרכזי,
מגרש הרוסים, ירושלים

רישום (של אליעזר בן-עמי) מתא המעצר
בבית הסוהר המרכזי בירושלים

עבודות סניטאציה ונקיון וכן שופץ המטבח בעבודה עצמית של האסירים. בשנת 1932 יצקו רצפות בבתי-המלאכה. במשך מספר שנים, מחוסר תקציב, לא בוצעו כל שיפוצים ושינויים. בשנת 1937 הותקן חשמל בכל בית-הסוהר.¹⁹ בבית-סוהר זה היה גם בית-חולים — אולם גדול בו כ-20 מיטות וכן תא קטן שהיה מיוחד לחולים הזקוקים לבידוד (מחלות מדבקות), כי באותם ימים היתה העגבת נפוצה. ליד בית-החולים היתה גם מרפאה שנתנה טיפולים יומיומיים לאסירים.²⁰ במרתף, בצידו הצפוני של בית-הכלא, היו מספר תאי-צינוק ששטחם היה כשטח מזרון. הקיבולת הממוצעת היומית של בית-הסוהר המרכזי בירושלים בין השנים 1930-1934 היתה 380-400 אסירים, ובין השנים 1935-1945 — 400-550 אסירים. עד להגברת הפעולות של ארגוני המחתרת היהודיים, רוב האסירים בבית-הסוהר היו ערבים ומספר מצומצם מאוד של אסירים פליליים יהודים.

בית-הסוהר המרכזי בעכו

מיבנה בית-הסוהר. בית-הסוהר המרכזי בעכו שכן במצודה צלבנית שנבנתה במאה הי"ב. עם הכיבוש התורכי הפך חלק מהמצודה לבית-סוהר. האנגלים קיבלו כירושה בית-סוהר זה על אסיריו ושומריו שברובם היו ערבים. במשך שנתיים נשאר בית-הסוהר בהנהלה ערבית, ורק בפברואר 1920 מונה פקיד בריטי בשם בריאנט למנהל בית-הסוהר והוחל בביצוע שיפוצים גדולים להתאמת בית-הסוהר למישטר החדש. שיפוצים אלו נמשכו עד 1923 ולעת סיומם היה בית-הסוהר בעכו מסוגל לקלוט 350 אסירים. מיבנה בית-הסוהר היה מלבני; בצדדיו הדרומי והמזרחי היו שני אגפים מאורכים עשויים תאי-תאים ומסדרונות ארוכים, בהם שמרו סוהרים. באגף השלישי, מצד מערב, היו השירותים ובאגף הרביעי, בכניסה למבצר מצד צפון — בית-החולים, אגף חולי-הנפש, המשרדים, חדרי-המישור והצינוקים של הנדונים למוות. ארבעת האגפים היו בנויים סביב חצר מרוצפת בגודל 40 × 30 מטר, ששימשה רחבה לטיולים.²¹ ליד המגדל הראשי היה אולם גדול ששימש כבית-מלאכה לעשיית 'בורשים'. בתי-המלאכה האחרים — כמו לתעשיית סלים, נגריה ומסגריה — היו בחצר שמחוץ לקירות המבצר. התאים לא היו מאווררים, חשוכים, ללא חשמל ואינסטלציה סניטארית. הם היו בגדלים שונים ויכלו להכיל 10-50 אסירים.²² בניית אגף בית-החולים ובתי-המלאכה החלה בשנת 1932; העבודה נעשתה בדרך-כלל על-ידי האסירים עצמם ובאפריל 1933 נכנסו לשימוש.²³ באותה שנה פינתה תחנת-המשטרה המקומית את הבניין בו שכנה, בסמוך לבית-הסוהר. המיבנה נמסר לבית-הסוהר ושימש למגורי הסוהרים. בשנת 1934 נעשו עבודות שונות שמטרתן להגביר את כניסת האור והאוויר לתאים, כמרכז הותקן חשמל בפרוזדורים ובאגפי החולים וחולי-הרוח. רק בשנת 1939 הוכנס חשמל לתאים.

עם השנים, על-ידי שיפוצים נוספים והרחבות, גדלה קיבולת בית-הסוהר: מ-480 אסיר בשנת 1930 ל-600 עד 660 אסיר בשנים 1935-1947.

Palestine Police Annual Report, 1931, p. 5 19

20 מ' שמואלביץ, בימים אדומים — זכרונות איש לח"י, תל-אביב 1978, עמ' 133.

21 ח' לזר-ליטאי, מבצע עכו, תל-אביב תשכ"ב, עמ' 69.

22 נ' דגני, דפים מן הכלא — יומנו של אסיר הגנה בכלא עכו, תל-אביב, 1977, עמ' 61.

Palestine Police Annual Report, 1932, p. 12 23

מרכז ז'בוטינסקי

תוכן האוסף

שם	שם	שם	שם
אנטיסמית	ש"ס	ש"ס	ש"ס
אנטיסמית	ש"ס	ש"ס	ש"ס
אנטיסמית	ש"ס	ש"ס	ש"ס
אנטיסמית	ש"ס	ש"ס	ש"ס
אנטיסמית	ש"ס	ש"ס	ש"ס
אנטיסמית	ש"ס	ש"ס	ש"ס
אנטיסמית	ש"ס	ש"ס	ש"ס

על הטבחים של האסירים

על השירים (9)

על השירים (9)

על השירים (9)

רשימת התורנים במטבח בית הסוהר בעכו, בקיץ תר"ף, מבין 19 אסירי היהגנה אשר נאסרו על-ידי השלטונות הבריטים בד באפריל 1920. ברשימה: חיים אלטשולר, אלחנן רבינוביץ, אליהו הגלעדי, אליהו גינצבורג, אליהו אפשטיין, אפרים רובינוביץ, מתתיהו חיות, דוד מרכוס, ישראל בן-מנחם, אשר בן-חיים, שבתאי שכנאי [נאסר בנפרד מן ה-19 הנ"ל], אריה אלקלעי, דוד גפני (וינגורד), אברהם גרושין. החתומים: 'שר הטבחים' - בן ציון חומסקי, 'שר השרים' - זאב ז'בוטינסקי

למרות כל השיפוצים, בעונת הגשמים היה הבניין ספוג טחב ומי הגשמים חדרו בעד הסדקים. הרצפות והקירות היו רטובים. השינה על הרצפה (כי הרי לא נהגו להתקין מיטות) גרמה למחלות רבות, ביניהן לשגרון. בכל תא היה כד גדול מבטון למי-שתייה, חבית-פח גדולה למי-רחצה ו'קארדל' לעשיית הצרכים. בעכו היו שלושה סוגי אסירים: פוליטיים, פוליטיים ועולים בלתי-ליגאליים. בין האסירים הפוליטיים הראשונים שנידונו והועברו לרצות את עונשם בבית-הסוהר בעכו, היה זאב ז'בוטינסקי, אשר ב-19 באפריל 1920 נידון ל-15 שנות מאסר וכעבור כשבוע הועבר לבית-הסוהר בעכו יחד עם אנשי היהגנה נוספים מירושלים שנידונו לתקופת-מעצר שונות.²⁴ בשנת 1935 היו בקרב 500 האסירים 20 יהודים בלבד - קומוניסטים או עולים לא חוקיים; שיעור האסירים הפוליטיים בין היהודים היה נמוך מאוד. האגף לחולי-נפש. בבית-הסוהר עכו הוקם בתחילת שנות השלושים אגף מיוחד לאסירים חולי-נפש. אגף זה היה בעצם אולם קטן, מקומר ואפל, סביבו תאי-כרזל שבהם הוחזקו חולי-הנפש. בכל תא היתה צפיפות זוהמה. בקצה האולם היה צינוק בו הוחזקו חולים משתוללים. בחולים טיפלו אסירים. חולי-הנפש לבשו תלבושת כחולה עם פסים אדומים סביב השרוולים והמכנסיים. הם לא הועסקו בעבודות אחרות. בין השנים 1933-1939 שהו בבית-החולים בממוצע יומי 20-30 אסירים חולי-נפש. בין השנים 1940-1947 - ממוצע יומי של 50-80 אסירים. הגדלת המספר התאפשרה עקב הרחבת האגף ב-1942. כמשך שנים רבות היתה מחשבה לבטל קיומו של בית-חולים זה ולהעביר את חולי-הנפש לבתי-חולים ממשלתיים מתאימים, אולם עקב התנגדות משרד-הבריאות לא בוצעה העברה זו. בית-החולים. לבית-הסוהר בעכו היה בית-חולים ובו רופא ואחיות וכן אסירים-חובשים. בית-חולים זה לא נועד בעצם לתת טיפול, אלא לצאת ידי חובה. כל בוקר לצלל הפעמון פעמיים, וסוהר עבר על-פני התאים לקרוא לאסירים החולים לצאת למיסדר-חולים. לפני פתח המרפאה היו עורכים חיפוש בבגדי האסירים ומכניסים אותם לחובש, שגם הוא היה

24 לזר-ליטאי (לעיל, הערה 21), עמ' 40.

אסיר. תנאי הכרחי לקבלה היה חוס גבוה. בית-החולים היה מורכב מאולם ארוך, ומשני צדדיו מיטות-ברזל ערוכות בשורות. ליד האולם היו שני חדרי-בידוד עבור חולי שחפת ומחלות-מין. בלילה לא היה רופא בבית-החולים, וגם ניתוחים לא בוצעו בו. במקרים חמורים יותר הועברו החולים לבית-החולים הממשלתי בחיפה. המזון היה קצת יותר טוב מזה שבבית-הסוהר. לבעלי חוס גבוה ניתן תה וחלב, ולאחרים — לחם ומרק וכן מנת-בשר זעומה. אולם מנות אלו לא הספיקו, והחולים גם לא יכלו, כמו יתר האסירים, לקבל מנות מבחוץ. לכן בחרו רוב האסירים החולים לחזור מהר לתאיהם. האסירים החולים לבשו 'קומָבָדו' (גלימה ערבית) לבן וארוך, מעיל כחול וכובע לבן.²⁵

בית-הסוהר בשכם

בגלל חוסר מקום לקליטת אסירים, קיבל שירות בתי-הסוהר בשנת 1944 את מבצר שכם הישן והחלו בסידורים להפכו לבית-סוהר, בו יוכלו לקלוט 200 אסירים. ב-1945 נפתח בית-הסוהר, אליו הופנו בעיקר אסירים זקנים ונכים.

בית-הסוהר לנשים בבית-לחם

בראשית תקופת המנדט הוחזקו אסירות בבתי-המעצר האזוריים ובבית-הסוהר בירושלים. בתחילת 1930 הושכר מיבנה בבית-לחם ובו נפתח בית-סוהר לנשים. בתחילה שהו בו בממוצע כ-30-40 אסירות, בעיקר שפוטות וכן עצורות המחכות לבירור דינן וכאלו שנאסרו בגין אי-תשלום חוב. לעתים שהו עם האסירות בבית-הכלא גם ילדים, דבר שהכביד מאוד על הנהלת בית-הסוהר. ב-1933 נקבעו תאים אחרים עבור חולות-נפש. עקב הצפיפות הרבה היו שלטונות המנדט נאלצים, בחופשות התלמידים, לתפוס את בית-הספר בבית-ג'אללה ולהשתמש בו בעונת הקיץ כבית-סוהר. ב-13 בנובמבר 1934 הועבר בית-הסוהר לבית מרווח יותר, בית משפחת חנדל בשכונת ג'בל דאוד, קרוב לרחוב מנג'ר, רחובה הראשי של בית-לחם. הבית הותאם לתפקידו החדש: החדרים הוסבו לתאי-מאסר, מרפאה וחדרי-חולים, ובמרתף נבנו תאי-צינוק, חדרי-עבודה ומחסנים.²⁶ סביב בית-הסוהר היתה חומת-אבן ובראשה סלילי תיל דוקרני ושער-ברזל חלוד. בתוך החומות היה גן.²⁷

בשנת 1939, עקב המאורעות, פונה בית-הסוהר למשך 10 חודשים, והאסירות הועברו זמנית לבית-החולים ליולדות שמאחורי בית-הספר האיטלקי. בשנה זו החלו להגיע לבית-הסוהר גם עצירות מינהליות, הן מקרב הערבים והן מקרב היהודים. בשנים 1934-1947 היתה בבית-סוהר זה תפוסה ממוצעת של 60-90 אסירות. פעילות-מחותרת רבות שהו בבית-הסוהר לנשים. האסירות לבשו שמלות אפורות בהירות עשויות מבד ערבי גס, ובחורף — מעיל בצבע כתום-צהוב מאריג עבה שטוי-וערב.²⁸ הסוהרות היו ברובן ערביות, לבשו בקיץ שמלה בצבע אפור כהה מכופתרת בכפתורי-מתכת עליהם הסמל P.P., וצווארון לבן

25 נדבה (לעיל, הערה 18), עמ' 291.

26 *Prison Annual Report*, 1934, p. 12

27 ראה: צילה עמידרור (הלר), במעצר בבית לחם, תל-אביב תשכ"א, עמ' 44. הבית, ככל הדרו, קיים עד היום ומשמש בית-יתומים המנוהל על-ידי אגודה נוצרית אמריקנית בשם 'Holy Land Christian Mission'

'International

28 גאולה כהן, סיפורה של לוחמת, תל-אביב 1961, עמ' 18.

THE PALESTINE PRISONS SERVICE

CERTIFICATE OF DISCHARGE

Serial No. 562-48
 No. *Wardress* Name *Jaridch*
Jaridch Nasser
 Branch of service: *Prisons*
 Date of enlistment: *9-5-41*
 Date of discharge: *15-5-48*
 Reason for discharge: *Abolition of Office*
 Conduct: *Exemplary*

Jerusalem
 Date *15/5/48*

J. J. Jackson
 COMMISSIONER OF PRISONS

APP FORM 1000-30.37

خدمة سجون فلسطين

شهادة انهاء الخدمة

الرقم التسلسلي 562-48
 اسم الموظف *Jaridch Nasser*
 نوع الخدمة: *Prisons*
 تاريخ التعيين: *9/5/41*
 تاريخ انتهاء الخدمة: *15/5/48*
 سبب انتهاء الخدمة: *إلغاء الوظيفة*
 السلوك: *ممتازة*

ناظر السجون

شهادة مني הסדר בפלישת (א.א.א)

תעודת שחרור

השם	התאריך	המקום

בקשה בתו' הסדר

THE PALESTINE POLICE FORCE

CERTIFICATE OF APPOINTMENT.

Wardress Jaridch Joridch Nasser
 Having been duly attested in accordance with the Police Ordinance, is hereby appointed a member of The Palestine Police Force.

J. J. Jackson
 COMMISSIONER OF PRISONS

شهادة تعيين

شهادة تعيين
 فريده جريس ناسار
 الذي تم توثيقه في قسم الشرطة الفلسطينية بموجب قانون الشرطة والأمن والأجناد العامة الصادر بالمراسم التشريعية رقم 19/1948 بتاريخ 29/5/48
 هو بالتالي
 مستخدم فلسطينياً (أ.ا.ا)
 مقرر 15/5/48
 مدير السجون
 ج. ج. جاكسون
 COMMISSIONER OF PRISONS

מימין: תעודת מינוי בשלוש שפות של הסוהרת פרידה גריס נסאר בשירות בתי הסוהר (גויסה בי 9.5.1941) משמאל: תעודת השחרור של אותה הסוהרת, מיום 15.5.1948. כסיבת השחרור רשום: ביטול המשדר

מעומלן. על הראש חבשו כובע עגול עם שוליים רחבים בצבע כחול וסמל שירות בתי הסוהר P.P. בחורף צבע השמלה היה כחול כהה.

פלוגות עבודה (Jail Labour Company)

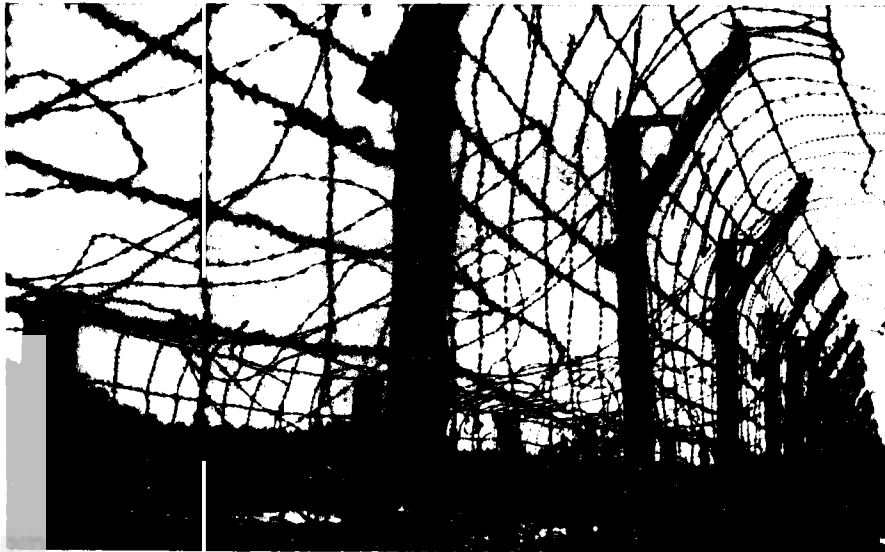
בשנות העשרים, משונכחו הבריטים שאין הם מסוגלים למצוא פתרון לבעיית אכסונם של כל האסירים, חיפשו דרכים להגדלת הקיבולת של בתי הסוהר ובתי המעצר. אחת השיטות שאיפשרה קליטת אחוז גבוה של אסירים, היתה הקמת פלוגות עבודה שמוקמו במיבנים ארעים או במחנות מעצר. אל פלוגות העבודה נשלח כל אסיר שנמצא בריא מבחינה גופנית ונשפט לתקופת מעצר בין 3 חודשים ל-5 שנים, או למאסר עם עבודת פרך. בתחילה הוקמו 4 פלוגות עבודה; אולם בשנת 1930 בוטל מחנה עבודה מס' 4, ובנובמבר 1931, מטעמי חסכון ובעיות כוח-אדם, אוחדו פלוגות העבודה 2 ו-3. נשאו אם כן שתי פלוגות עבודה. האחת שכנה במחנה בנור א-שם, 3 ק"מ מערבית לשכם, בצדה הכביש לטול-כרם; והשנייה – במחנה עתלית. בכל פלוגה שהו בממוצע יומי 300-400 אסירים, וכבר בשנת 1931 הועבר מחנה מס' 1 למקום חדש בנור א-שם, ליד מקור מים. במשך השנים נבנו במחנה זה מיבני קבע לסגל, למשפחות ולרווקים. האסירים שכנו באוהלים.²⁹ מחנה חדש לפלוגת עבודה מס' 2 נבנה ב-1932 בעתלית, ליד מקורות-מים בשפע. נבנו בו בתים למשפחות הסוהרים ולרווקים וכן חדרי צינוק וצריפים לאכסון 500 אסירים. החל מ-1939 החלו להשתמש במיתקני מחנה זה גם לאכסונם של עצורים מינהליים.³⁰ האסירים הועסקו בסלילת כבישים, בניית גשרים ומסילות ברזל, וכן במתחבתי-חצץ ליד נור א-שם ועתלית.

Prison Annual Report, 1933, p. 12 29
 שם, 1939, עמ' 1. 30

מחנות-מעצר

מחנה-המעצר עתלית (Clearance Camp Atlit)

ב-1938 הוחל בהקמת מחנה-המעצר ליד חיפה, בעתלית, לצורך החזקתם במעצר מינהלי של עולים בלתי-ליגאליים שהחלו להגיע ארצה במספרים הולכים וגדלים. המחנה נפתח בינואר 1940 וכלל מקום ל-1,664 עצורים.³¹ העצורים הועסקו בהכנת רשתות-הסוואה

גדרות התיל של מחנה המעצר בעתלית

ובגידול ירקות. בשנת 1942 פוזר המחנה, ובשנת 1943 נפתח מחדש, תחילה על-מנת לקלוט בו עצירים מינהליים, על-פי תקנות ההגנה (שעת חירום). אולם עקב המספר הקטן של עצורים כאלו, החלו לקלוט מחדש עולים חדשים; הפעם, בתיאום עם הסוכנות היהודית, עד שהיישוב היהודי קלט עולים אלו על-סמך מיכסות חודשיות. כמו-כן שכנו בו עצורים גרמנים לפני החזרתם לגרמניה וכן פליטי-מלחמה מארצות שונות. סגל המחנה היה ברובו אנגלי, אולם שירתו בו גם סוהרים ערבים ויהודים שהיו בעיקר שוטרים מוספים זמניים. באוקטובר 1945, על-פי תכנון מדויק ונועז, פרצה למחנה יחידה מוגברת של הפלמ"ח ושחררה 178 עולים בלתי-ליגאליים ו-38 עצורים שחיכו לגירושם. המחנה פורק זמנית ב-31 בדצמבר 1945, אולם לאור התגברות גלי העלייה הבלתי-ליגאלית הופעל מחדש. במחנה היה בית-חולים שנוהל על-ידי רופאים ואחיות מקרב העצורים עצמם, בפקוח משרד הבריאות. נציגות 'הצלב האדום' נהגה לבקר במחנה לעתים, כדי להתרשם מתנאי המחנה ועקב תלונות שהוגשו על-ידי עצורים.³² סביב המחנה היו שתי שורות של גדרות-תיל גבוהות, ביניהן סיירו בכל עת שומרים מזוינים.

31 שם, 1940, עמ' 1.

32 שם, 1944, עמ' 5.

מחנה-מעצר בלטרון, אוגוסט 1947

מחנה-המעצר לטרון

דרומית-מערבית ל'מינור השתקנים', ובקו ישר דרומה ממשטרת לטרון, הוקם בשנת 1940 מחנה-מעצר נוסף — מחנה לטרון. מחנה זה היה מחולק ל-4 מחנות-מישנה, כולם חצויים על-ידי גדרות-תייל כפולות, ובהם שוכנו עצורים לפי חלוקה כדלקמן: מחנה-מישנה מס' 1 — נתיני-אויב גרמנים ואיטלקים; מחנה-מישנה מס' 2 — בני אומות שונות שנחשדו בקשרים עם האויב; מחנה-מישנה מס' 3 — ערבים לאומנים; מחנה-מישנה מס' 4 — עצורים מינהליים יהודים, חברי המחותרות השונות. בנוסף למחנות אלו היו חדרי-חולים ו-2 צריפים עבור 'עצורים מכובדים' (V.I.P.). מסביב למחנה התנשא צריחי-שמירה ובהם זרקורים רבי-עוצמה. העצורים התגוררו בצריפי-עץ,³³ בכל צריף שוכנו כ-20 עצורים, עליהם מונה מפקח ('סופרווייזר') פנימי שהיה אף חבר הנהלת המחנה. כן היו מפקחים חיצוניים, שתפקידם היה לייצג את עצורי המחנה לפני השלטונות. בעת המעצרים ההמוניים של חברי אצ"ל, בשנת 1944, הגיע מספר העצורים היהודים בלטרון ל-500 איש, בעוד שבימים רגילים היה הממוצע 250-300 עצור. העצורים לא הועסקו בעבודה, פרט לעבודות-יד ושירותים שונים במחנה. הצריפים נסגרו בשעה שבע בערב ונפתחו בשש בבוקר. במשך היום התקיימו 3 מפקדים או ספירות (בשפת העצורים — 'תמאס') ובכל יום שישי התקיימה ביקורת המפקד.

מחנה-המעצר מִזְרְעָה

מחנה-מעצר מִזְרְעָה, מצפון לעכו, הוקם עם פרוץ מלחמת-העולם השנייה, בשנת 1939, ובו הוחזקו חברי הכנופיות הערביות על-פי צווי-מעצר אדמיניסטרטיביים וכן נתיני האויב וחשודים בריגול. המחנה היה מחולק על-ידי גדרות-תייל כפולות ל-4 מחנות-מישנה. באביב 1940 החלו להעביר למחנה זה גם אסירים פוליטיים יהודים וכאלו שנעצרו על-סמך

33 ראה: כך ברחנו לחזית — 36 תיאורי בריחות נועזות של חברי המחותרת, תל-אביב 1979, עמ' 95.

צוויי-מעצר מינהליים.³⁴ האסירים והעצורים שכנו בצריפים, 25 בצריף, שהיו מוארים בחשמל ומאווררים היטב. כל אסיר קיבל מזון ו-4 שמיכות. הם הורשו לקבל מזון מבחוץ. הקרובים יכלו לבוא לבקר את האסירים. לעתים, כאשר לא היה מקום בעתלית, הובאו לכאן עולים בלתי-ליגאליים. החל משנת 1941 חלק מהעצורים (כ-50) נשלח לעבוד בחקלאות בחוות הנסיוניות שליד עכו, לשם צערו האסירים ברגל, ברביעיות, כאשר שמירה קלושה נלווית אליהם. בדצמבר 1942 נסגר המחנה והעצורים הועברו למחנה-המעצר לטרון.

מחנה המעצר סרפנד (צריפין)

מחנה-המעצר צריפין, שהוקם ב-15 ביולי 1936, היה המחנה הראשון לקליטת עצורים ערבים, על-פי צוויי-מעצר מינהליים. הקיבולת שלו היתה 200 עצור. במשך השנה הורחב המחנה ויכולת הקליטה היתה 400 עצור. המחנה היה ידוע בתנאיו הטובים, לכל אסיר ניתנו מיטה, שמיכות וארונות. האסירים היו רשאים לקבל אוכל מבחוץ וכן נפתח במקום קנטינה. המחנה פונה ב-10 בנובמבר 1936. בשנת 1939 נפתח המחנה לקליטת עצורים יהודים, על-פי תקנות ההגנה (שעת-חירום); וכן עולים בלתי-ליגאליים.³⁵

המחנה השתרע על-פני שטח רחב, סמוך למחנה-האימונים הצבאי הגדול צריפין (סרפנד). הוא הוקף בגדרות-תייל ומגדלי-שמירה. הופקדה עליו שמירה מעורבת של שוטרים בריטים ונוטרים יהודים. העצורים המינהליים נעצרו בדרך-כלל לתקופה שבין שלושה חודשים לשנה, אולם היו מקרים שכתום שנה הוארך מעצורם לשנה נוספת.³⁶

מוסדות לתיקון עבריינים צעירים

בחקופה העות'מאנית לא היו מוסדות לעבריינים צעירים בארץ-ישראל. צעירים שנידונו למאסר נשלחו לרצות את עונשם בבתי-סוהר, שם שהו בתאים ביחד עם מבוגרים. הטיפול בעבריינים צעירים נעשה בעת כיבוש הארץ על-ידי האנגלים על-פי החוק הפלילי העות'מאני (סעיף 40), וכן על-פי החקיקה של המימשל הצבאי מיום 15 באוגוסט 1918. ב-1 ביולי 1922 פורסמה פקודת העבריינים הצעירים (Young Offenders Ordinance, 1922).³⁷ על-פי פקודה זו, עבריין צעיר נחשב מי שגילו נע בין 9 ל-18 שנים. על-פי סעיף 2, לא היה אפשר להעניש נער שגילו בין 9-13 שנים, וכן לא ניתן היה לדרון גילאי 13-18 לעונש-מוות (סעיף 3). על-פי סעיף 7 בפקודה זו, נער שטרם מלאו לו 15 שנה או נערה שטרם מלאו לה 18 שנה ונדונו באשמה כלשהי, רשאי היה בית-המשפט להורות על מאסרם בבית-ספר לתיקון עבריינים צעירים או בכל מוסד אחר שייקבע על-ידי הממשלה, במקום לגזור עליהם את העונש הקבוע בחוק.

השטח היחידי בו ניתן היה להבחין בגישה סוציאלית מודרנית מצד ממשלת המנדט, היה הטיפול בעבריינים צעירים: אי-מתן עונשי-מאסר, שליחה לבתי-ספר לתיקון ומינוי פקידי-

34 לזר-ליטאי (לעיל, הערה 21), עמ' 157.

35 י' סלוצקי (עורך), ספר תולדות ההגנה, חלק ראשון, תל-אביב 1965, עמ' 149.

36 ד' ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי, תל-אביב 1965, עמ' 269.

37 דוכן (לעיל, הערה 8), עמ' 858.

מבחן ועובדים סוציאליים.³⁸ ייתכן, שכוונת המחוקק היתה מתקדמת ורצויה, אולם המימשל הבריטי לא מינה מספיק עובדים סוציאליים כקציני-מבחן (האחד בתל-אביב והשני בירושלים). בתקופה זו גם לא היו קיימים מעונות זמניים לעבריינים צעירים, שהיה צורך, עקב מצבם, להוציאם מביתם. גם לא היה ניתן למצוא לצעירים ללא בית מקום, ולא דווקא מוסד סגור, לגור ולחיות בו, שם יקבלו טיפול מתאים ואף יזכו לחינוך מקצועי. מייד לאחר השלמת הכיבוש הבריטי בארץ-ישראל, בשנת 1919, נפתח בית-ספר לתיקון עבריינים צעירים ב'כרם אברהם' ברחוב עובדיה 24 בירושלים, בבית שנבנה בשנת 1855, הוא הבית הראשון שנבנה מחוץ לחומות על-ידי הקונסול הבריטי פיין.³⁹ בשנת 1927 הועבר בית-הספר לטול-כרם. ביום ההעברה מנתה אוכלוסית בית הספר 27 אסירים צעירים, ובשנת 1929 כבר היו בבית-הספר 85 צעירים. האסירים הועסקו בבוקר בעבודת חקלאות או מלאכה ואחר-הצהריים בלימודים. בשנת 1936 הוקם סניף לבית-הספר בחווה חקלאית ממשלתית צפונית-מזרחית לעכו, עבור נוער בגיל מבוגר. בחווה זו נתן היה ללמוד את כל סוגי העבודה החקלאית, וכן נפתחו כיתות לימוד לאלו שלא ידעו קרוא וכתוב. בשנת 1936 שהו בטול-כרם 169 צעירים ובעכו — 40.48⁴⁰ ב-1938 הוקם בירושלים בית-מעצר לנוער (Remand Home), בבית בנוי אבן בקצה שכונת שיח' ג'ראח.⁴¹ בבית-מעצר זה הוחזקו נערים עד להעמדתם לדין וכן כאלו שנידונו על-ידי בתי-משפט צבאיים ושהשלטונות לא רצו להעבירם לבתי-ספר לתיקון עבריינים צעירים, עקב בעיות משמעת וסיבות פוליטיות. מדי שנה שהו בבית-המעצר הזה כ-160-170 נערים. לקראת סוף תקופת המנדט גם מוסד זה, כמו

בתי-ספר לתיקון עבריינים צעירים, עבר לפיקוח וניהול משרד הסעד.⁴²

תקופה מסוימת היה קיים בית-ספר לתיקון עבריינים צעירים בבית-לחם. בשנת 1939 ייסד הוועד הלאומי היהודי בראשון-לציון כפר-עבודה לנערים שנועדו להתקבל תחת השגחה. מאוחר יותר נתקבלו בו גם עבריינים צעירים. המוסד היה מצוי ליד בית-חרושת למצות באיזור התעשייה הישן של המושבה. בקום המדינה הוקם במקום מרכז קליטה לעולים וכיום מצוי בו בית-חרושת לנעלים. כפר-עבודה דומה הוקם באותה שנה ליד נהלל. הכפר פונה בשנת 1941 עם הרחבת שדה התעופה הצבאי באיזור. בשנת 1943 הועבר מוסד זה לאיזור גוש-תל מונד במבנה המשמש כיום למוסד לילדים-מפגרים 'נעורים'.

בתי-מעצר משטרתיים

בתקופה העות'מאנית היו קיימים כמה בתי-מעצר קטנים בערי-השדה, כמו נצרת, טבריה, שכם ובאר-שבע, ומספר מצומצם של בתי-מעצר גדולים יותר כמו ה'קישלה' בירושלים (במקום בו נמצאת היום משטרת העיר העתיקה) וה'קישלה' ביפו ובחיפה. בתי-מעצר אלו היו במיבנים ישנים, ותנאי העצורים היו רעים ביותר, למעט האפשרות לקבל אוכל מבחוץ

38 צ' אוסטפלד, 'הטיפול בעבריינים צעירים במדינת ישראל', הפרקליט, (1949), עמ' 1.

39 ראה בן-אריה (לעיל, הערה 12), ב, עמ' 96; חרמון (לעיל, הערה 17), עמ' 147.

Prison Annual Report 1936, p. 10 40

41 כיום, דרומית ממנו, מעבר לכביש, נבנו בנייני קרית הממשלה והמטה הארצי של משטרת-ישראל. בבית עצמו גר עתה מר אחמד מחמד אל ג'בשו ומשפחתו.

42 שם (ראה הערה 40), 1944, עמ' 5; דברי מר משה אלדורטי ששימש כמנהל מוסדות-נוער אחדים בזמן המנדט, בראיון עמו ב-2 במארס 1984.

תמורת תשלום שוחד. בשנים הראשונות למנדט הבריטי, המשיכו האנגלים להשתמש באותם מיכונים לבתי-המעצר שלהם. במקומות מסוימים, שם שכרו מיכונים נוספים להקמת תחנות-משטרה, התאימו לידן גם תאי-מעצר.

במחצית הראשונה של שנת 1930 ביקר בארץ, בשליחות ממשלת בריטניה, קצין-משטרה בריטי בכיר ששירת באותה תקופה במשטרת ציילון ושמו דאוביגין (H.L. Dowbiggin). עליו הוטל התפקיד לבדוק כיצד פועלת משטרת פלסטינה ולהציע דרכים לארגון מחדש. בדין-וחשבון שהגיש, שהתייחס גם לבתי-המעצר.⁴³ הוא הזדעזע ממצבם הגרוע. התאים, לדבריו, נועדו בדרך-כלל ל-20 עצירים או יותר, דבר הפוגע בנוחיות ואף מאפשר לעצורים להקנות איש לרעהו הרגלי פשיעה. הדבר הגרוע ביותר, לדעתו, הוא החזקת עצורים על אי-תשלום חוב, עבריינים צעירים ועצורים שנעצרו לחקירה ביחד עם שפוטים. חלק מבתי-המעצר שביקר היו מלאים עד אפס מקום. בית-המעצר בחברון, לפי תיאורו, היה בנוי חצוי מתחת לאדמה, דומה למרתף ולגמרי לא מתאים ל-98 העצורים, שמצא שם בעת ביקורו. כזה היה גם בית-המעצר בטבריה — כבניין ישן ולא מתאים לכליאתם של בני-אנוש. דאוביגין המליץ להפריד בין המשטרה ושירות בתי-הסוהר ולבטל את הנהגה של החזקת שפוטים בבתי-מעצר משטרתיים.⁴⁴

משטרת המנדט ניסתה במשך שנות השלושים לשפר את המצב בבתי-המעצר, אולם לא בהצלחה יתירה. ב-1931 הוקם בית-מעצר חדש במשטרת עזה וב-1932 נבנה תא לעצורות בבית-המעצר ביפו. ב-1933 הוסיפו תא וסידורים סאניטאריים בבית-המעצר באר-שבע וכן בוצעו שיפוצים נוספים, על-ידי עבודת אסירים, ביתר בתי-המעצר.

למשטרת המנדט היו 15 בתי-מעצר לפי חלוקה כדלקמן:

מחוז ירושלים	מחוז צפוני	מחוז דרומי	מחוז שכם	מחוז עזה
ירושלים	חיפה	יפו	שכם	עזה
חברון	צפת	רמלה	טול-כרם	באר-שבע
רמאללה	טבריה	ג'נין		
	בית-שאן			
	נצרת			

מקומות-מעצר לנשים היו רק בבתי-המעצר המחוזיים — ירושלים, עכו, חיפה, שכם ועזה — שהיו הגדולים שבבתי-המעצר המשטרתיים. עם ריבוי המעצרים המינהליים בתקופת מלחמת-העולם השנייה הוקם באפריל 1944 בית-מעצר לנשים בווילה 'סאלם' בבית-לחם, בסמוך לבית-הסוהר לנשים שבבית 'תנדל' שהוזכר לעיל. שם, בבית בן קומתיים וגינה מסביב, הוחזקו כ-60-70 עצורות יהודיות. שומרות העצורות היו לרוב ערביות-נוצריות. עם הקמת בנייני ה'טגארט' ברחבי הארץ, שנחשבו אז לתחנות-משטרה מודרניות ומבוצרות, נבנו בקטנות שבהן תאי-מעצר כודדים, ובגדולות יותר — כמו טבריה, צפת, נצרת, עזה ובאר-שבע — בתי-מעצר, בהם מספר תאים. בתי-מעצר אלו שיפרו רבוא את תנאי העצורים באותה תקופה.

H.L. Dowbiggin, *Report on the Palestine Police*, London 1930 43
 44 שם, עמ' 188.

ווילה סאלם, הסמוכה לבית משפחת חנדל, שימשה החל מ-1944 כבית-מעצר לנשים יהודיות

הזוג גראהם (Graham) שניהל את בית-הסוהר לנשים חנדל בבית-לחם בשנות הארבעים. ג'ק גראהם היה המפקח הראשון של בית-הסוהר. רעייתו ויולט גראהם אשר עבדה יחד עמו, היתה האשה האנגליה היחידה אשר שירתה במשטרת ארץ-ישראל

אסירים – נתונים סטטיסטיים

מעיון בדינים-וחשבונות השנתיים של שירות בתי-הסוהר בתקופת המנדט הבריטי ניתן ללמוד רבות על היקף אוכלוסיית האסירים, מוצאה האתני, סוגי האסירים על-פי מועדותם ותקופות המאסר שלהם וכו'. כלל-נתונים אלה מפורטים בטבלאות להלן:

מצבת אסירים לפי סוג מועדות המאסר

השנה	מאסר על חוב	אסירים לפי סוג				מאסר על חוב	סך-הכל
		מעצר	תקנות-הגנה	עולים לא-חוקיים	שפוטים		
מועדות	שתי הרשעות	שלוש הרשעות	הרשעה אחת	הרשעה אחת	שתי הרשעות	שלוש הרשעות	
1932	1,446	14,075		19,161	435	141	241
1933	1,506	14,200		17,726	601	223	292
1934	1,274	15,945		14,880	872	303	419
1936	843	19,746		9,652	590	254	340
1937	1,258	22,678		11,743	844	349	545
1939	715	27,992		6,644	372	186	329
1940	1,334	22,000		12,102	855	365	617
1942	665	19,098	927	9,585	995	395	752
1943	547	18,919	108	8,125	911	415	851
1944	563	20,486	993	11,121	1,112	490	1,053
1945	693	18,261	1,622	7,673	1,163	675	1,065

התפלגות האסירים לפי תקופת המאסר

השנה	מאסר-עולם	תקופת המאסר			
		5 שנים או יותר	1-5 שנים	3-12 חודשים	עד 3 חודשים
ממוצע יומי של אסירים ועצורים	ממוצע יומי של אסירים ועצורים	ממוצע יומי של אסירים ועצורים	ממוצע יומי של אסירים ועצורים	ממוצע יומי של אסירים ועצורים	ממוצע יומי של אסירים ועצורים
1932	52	54	461	922	17,672
1933	51	20	448	958	16,249
1934	52	47	444	1,165	13,202
1936	27	253	357	935	7,543
1937	46	66	292	1,065	9,665
1939	106	298	260	583	5,112
1940	*	198	504	830	10,114
1942	*	136	659	974	7,366
1943	*	45	594	1,137	5,977
1944	*	97	541	1,214	6,457
1945	*	106	744	1,287	6,644

* החל משנת 1940 מספר האסירים שנידונו למאסר-עולם כלולים בסך-כל האסירים שנידונו לתקופה של 5 שנים או יותר.

אוכלוסייה שנתית. בין השנים 1930-1943 נעה האוכלוסייה השנתית של בתי־הסוהר בין 30 ל־35 אלף אסירים ועצורים. בשנים 1944-1945, עם גבור גלי העלייה הבלתי־חוקית, עלה מספר האסירים והעצורים השנתי. בשנת 1944 הגיע ל־41,776 אסיר, ובשנת 1945 ל־37,197 אסיר.⁴⁵

סוגי המאסר/מעצר. ככלל, היוו העצורים את הרוב בקרב אוכלוסיית בתי־הסוהר, אולם לעתים עלה מספר השפוטים על מספר העצורים. משנת 1941 החלו האנגלים לעצור יהודים וערבים כאחד, על־פי תקנות ההגנה (שעת חירום), ובשנת 1943 גבר מספר העולים הבלתי־חוקיים ששהו במחנות המעצר.

התפלגות האסירים לפי תקופות המאסר. ככלל, כ־75 אחוז מהאסירים היו שפוטים לתקופות־מאסר קצרות, עד 3 חודשים. לאחר המאורעות בשנים 1939-1942 נהגו השופטים להחמיר בעונשים — מעל 5 שנים מאסר, ואילו בשנים 1943-1944 המעיטו בגזירת עונשים כבדים. מ־1945 ועד סוף המנדט, עם גבור המאבק נגד המנדט הבריטי וההתנגשויות בין יהודים וערבים, החמירו גם גזרי הדין של בתי־המשפט.

התפלגות האסירים על־פי מועדותם. מעיון בטבלה נראה בכירור, כיצד מידי שנה בשנה עלה אחוז בעלי ההרשעות הקודמות מקרב כלל האסירים. אצל שלטונות המנדט עברייני שנידון מעל 3 פעמים, נחשב לעברין מועד. החל משנת 1940 עלה אחוז האסירים המועדים ל־15.1 אחוז מכלל האסירים, ובהדרגה עד שנת 1945 הגיע ל־34.48 אחוז.⁴⁶ התפלגות האסירים לפי גיל. נתון זה החל להופיע בדינים־וחשבונות השנתיים של שירות בתי־הסוהר רק משנת 1942. להלן החלוקה:

השנה	עד 15	20-15	25-20	50-25	מעל 50	סך־הכל
1942	599	2,446	2,035	3,841	664	9,585
1943	420	2,056	2,023	3,229	397	8,125
1944	465	2,133	2,295	3,274	466	8,633
1945	338	2,376	2,589	3,370	273	8,946

בשנת 1942, 5,060 (52.8 אחוז) מכלל האסירים היו עד גיל 25, כאשר מתוכם מהווה קבוצת הגיל 20-15 48.3 אחוז. בשנת 1945 היוו האסירים עד גיל 25 59.2 אחוז (5,303) מכלל האסירים.

התפלגות האסירים לפי דת. להלן חלוקת האסירים השפוטים בין השנים 1939-1945 על־פי דתם:

45 לא הצלחתי להשיג נתונים לגבי השנים 1918-1929 ולא לגבי סוף שנות המנדט.
46 לשם השוואה: על־פי הדין־וחשבון השנתי של שירות בתי־הסוהר לשנת 1979, מכלל האסירים ששהו בדצמבר 1979 בבתי־הסוהר בישראל 75.54 אחוז היו בעלי הרשעות קודמות.

השנה	מוסלמים	יהודים	נוצרים	אחר	סך-הכל
1939	5,153	602	795	94	6,644
1940	10,364	1,161	488	89	12,102
1942	8,429	596	535	25	9,585
1943	7,146	472	445	62	8,125
1944	7,632	515	451	35	8,633
1945	7,887	484	542	33	8,946

כולט לעין האחוז הנמוך של האסירים היהודים. אין לשכות, שטבלה זו לא כוללת עצורים מינהליים ולא עולים בלתי-חוקיים; אחרת, אחוז היהודים בבתי-סוהר ובתי-מעצר היה גבוה יותר. מכל מקום, אחוז האסירים היהודים מכלל האסירים נע בין 5 ל-10 אחוז בלבד.

חלקם של האסירים השפוטים באוכלוסיה בארץ-ישראל

השנה	האוכלוסיה בארץ	מספר השפוטים	מספר השפוטים לכל 1,000 תושבים
1941	1,584,545	11,229	7.08
1942	1,629,700	9,585	5.88
1943	1,660,703	8,125	4.89
1944	1,739,624	8,633	4.95
1945	1,834,935	8,946	4.87

קיבולת בתי-הסוהר, בתי-המעצר ומחנות-המעצר

על-מנת לתת מושג מיכולת הקיבולת של בתי-הסוהר, בתי-המעצר ומחנות-המעצר בתקופת המנדט, נביא להלן את המצבה היומית הממוצעת לשנת 1945:

בית-הסוהר המרכזי בירושלים — 416; בית-הסוהר המרכזי בעכו — 644; בית-הסוהר בשכם — 160; בית-הסוהר לנשים בבית-לחם — 68; מחנה-העבודה בנור-א-שֶׁמֶס — 340; מחנה-העבודה בעתלית — 361; מחנה-המעצר לטרון — 276; מחנה-המעצר עתלית — 55; בתי-מעצר במחוז ירושלים — 100; בתי-מעצר במחוז לוד — 215; בתי-מעצר במחוז עזה — 79; בתי-מעצר במחוז חיפה — 66; בתי-מעצר במחוז נצרת — 82; בתי-מעצר במחוז שכם — 121. סך-הכל — 2,983.

תעסוקה לאסירים

חובת-עבודה

על-פי סעיף 68(1) בפקודת בתי-הסוהר, 1946, חייבת היתה הנהלת בית-הסוהר להעסיק אסירים שנידונו למאסר עם עבודה. הנהלת בית-הסוהר יכלה להטיל עבודות קלות גם על אסירים שנידונו למאסר ללא עבודה. תקנה 207 קבעה, שאין להעסיק בעבודות עצורים המחכים לכירור דינם, למעט האפשרות לדרוש מהם לסדר את חדריהם ולנקותם. על-פי בקשתם של עצורים אלו, ניתן היה להעסיקם בעבודות אחרות. התקנות אסרו על העסקתם של אסירים כמשרתים אישיים של הסוהרים. אולם קביעה זו לא בוצעה הלכה למעשה, כי הרי לא היה קצין בבתי-הסוהר שאסירים לא שירתו אותו. בבתי-הסוהר המרכזיים בירושלים ובעכו העסיקו את האסירים בבתי-המלאכה במלאכות שונות – נגרות, סנדלרות, אריגה, חייטות, נפחות, פחחות, קליעת סלים. רוב העבודות בוצעו עבור משרדים ממשלתיים, ובעיקר עבור משטרת המנדט. באישור המפקח על בתי-הסוהר ניתן היה גם לקבל הזמנות מיזמים פרטיים.

פלוגות-עבודה

כאמור, חלק גדול מהאסירים הועבר לעבוד בפלוגות-עבודה במחנות-המעצר בנוו א-שמס ובעתלית, או למקומות שם נזקקו לידיים עובדות, כמו סלילת כבישים והנחת פסי-רכבת. לפלוגות-עבודה אלו נשלחו אסירים, שענו על הקריטריונים כדלקמן: גיל מעל 18 שנה; בדיקה רפואית וקביעת הכשרות לעבודת-כפיים; מאסר לתקופה של לא פחות משלושה חודשים ולא יותר מחמש שנים, או לאלו שנידונו ליותר מחמש שנים ולא נשאו להם יותר מחמש שנים כדי להשלים את תקופת מאסרם (תקנה 208). האסירים שהועסקו בעבודות קשות, כבפלוגות-עבודה, קיבלו מזון מדרגה ג' (כלומר, משופר יותר). אסירים שהואשמו בהתנהגות רעה או בחוסר-משמעת, הוחזרו לרצות את מאסרם בבתי-הסוהר. האסירים הועסקו בייבוש ביצות, בניין תחנות-משטרה, עבודות-חצץ וסלילת כבישים והנחת מסילות-ברזל.

תעשיית הסלים

אחת המלאכות הבזויות והקשות ביותר בבתי-הסוהר בעכו היתה קליעת הסלים ('זַנְבִּיל') עבור מחלקת העבודות הציבוריות (הסלים שימשו להעברת חצץ ועפר). על גג המצודה בעכו, באולם גדול, ששימש כלילה לכליאת אסירים ערבים, היה בית-מלאכה לייצור סלים. למלאכה זו נשלחו בעיקר ערבים, לרוב כאלו חדשים או שנידונו לתקופות-מאסר קצרות, אך גם יהודים 'טעמו' מלאכה זו. בממוצע יומי הועסקו בכלא עכו בייצור סלים כ-80 אסירים. האסיר היה יושב על שק, ב'שיבה תורכית', וקולע את הסלים מעשב מיוחד, יבש ודוקרני.⁴⁷ על כל אסיר היתה מוטלת מיכסה יומית של 3 סלים. החדשים לא הצליחו בדרך-

47 לזר-ליטאי (לעיל, הערה 21), עמ' 202.

כלל לסיים מלאכה זו בשעות העבודה, לכן היו חייבים לבוא אחרי-הצהריים לעבודה נוספת. מי שלא מילא את מיכסתו, היה נשפט וצפוי לצינוק; מי שהתנהג יפה, הועבר תוך תקופה קצרה למלאכה אחרת.⁴⁸

בתי-מלאכה

בתי-המלאכה האחרים היו באגפים נפרדים וסגורים בגדרות, סורגים ודלתות. האסירים עבדו בפנים ומבחוץ שמרו סוהרים. האחראים על בתי-המלאכה היו אסירים בדרגת 'שאוויש' (סמל), בעלי-מקצוע. במקצועות מסוימים הועסקו אף בעלי-מקצוע בשכר, לרוב ערבים. במקצועות האחרים לא היו מיכסות-עבודה. בתי-המלאכה היו פרימיטיביים ולא ניתן ללמוד בהם הרבה. בדין-וחשבון השנתי של שירות בתי-הסוהר לשנת 1934 (עמ' 11) נאמר, שלראשונה שוחררו 27 אסירים ומייד מצאו עבודה במקצוע שלמדו בבית-הסוהר. אין ספק, שלימוד זה הצטמצם בנסיון המעשי שרכשו בתקופת עבודתם, ולא היה זה לימוד מתוכנן בעל בסיס תיאורטי. בשנת 1933 הוקם בבית-סוהר בירושלים בית-דפוס, בו הודפסו כל הטפסים הדרושים למשטרה וכן פקודות-קבע שבועיות וכתב-העת של המשטרה, 'Police Magazine'.⁴⁹ בשנת 1935 הועסקו אסירים

בבית-המלאכה בירושלים בהכנת תמרוני-תנועה ושלטים לתחנות-אוטובוסים. בשנת 1936 הוצגו מוצרי בית-הסוהר בתערוכת 'הלבנט'. בימי מלחמת-העולם השנייה היה קושי בהשגת חומרי-גלם, ולכן היה לעתים צורך בהסבות מקצועיות, כגון בניית ביצורים, מתיחת גדרות-תייל, עבודות חקלאיות והכנת רשתות-הסוואה. אין לשכוח, שפרט לעבודות שצוינו לעיל, אסירים רבים הועסקו בבית-הסוהר בעבודות-משק, כגון מטבח, מאפיה, מכבסה, מחסני-חיטוי, פקידות, אפסנאות, גננות ועבודות נקיון. על מנת לקבל מושג על היקף התעסוקה בבית-הסוהר, להלן נתונים על מספר האסירים שהועסקו:

השנה	בבתי-סוהר	במחנות-עבודה	סך-הכל	אחוז המועסקים מכלל האסירים
1939	700	183	883	13.2
1940	659	523	1,182	9.7
1942	612	704	1,316	13.7
1943	אין נתונים	אין נתונים	1,350	16.6
1944	אין נתונים	אין נתונים	1,466	16.9

מתוך עיון בנתונים אלו נראה בבירור, שאחוז האסירים המועסקים נע בין 13 ל-17 אחוז בשנים הללו, למעט שנת 1940 שהיתה שנה בה עלה מאוד מספר השפוטים (12,102 לעומת

48 שמואלביץ (לעיל, הערה 20), עמ' 217.

The Palestine Police Annual Administrative Report, 1933 49

6,644 (בשנת 1939), ומכיוון שלא נעשו סידורים מיוחדים לקליטת חלק משפוטים אלו לעבודה, ירד אחוז המועסקים בשנה זו ל-9.7 אחוז בלבד.⁵⁰

סדר-היום

בבתי-הסוהר נוהל סדר-יום קבוע וקפדני. להלן סדר-יום אופייני, כפי שתואר על-ידי אסירים יהודיים⁵¹:

0530	השכמה על-ידי צילצול-פעמון וחבטות מקלות על דלתות התאים.
0600	'תמאם' – מיסדר-ספירה.
0700	טיול יומי ('קסרָה') בחצר ('חִכְרָה')
0730	ניקוי התאים על-ידי אסירים פליליים, ביקורת נקיון בתאים ובחצרות.
1100-0930	עבודה (רק אסירים שפוטים ולא כולם), היתר בתאים.
1100	'תמאם' (מיסדר-ספירה) שני.
1115	ארוחת-צהריים.
1130	טיול יומי בחצר.
1430-1230	המשך עבודה.
1500	טיול בחצר.
1600	כליאה בתאים עד למחרת בבוקר (בדרך-כלל הושמעה מוסיקה ערבית מרמקול בחצר).
1900	מוסיקה עברית וחדשות (ברמקול בחצר).
2000	כיבוי-אורות ושינה.

תנאים וזכויות

חיי הכלא בתקופת המנדט היו קשים למדי. שלט בהם מישטר של דיכוי ושימוש בכוח מצד סוהרים מחד גיסא, אך מאידך גיסא, תמורת תשלום לסוהר או לאסיר אחר ניתן היה להשיג כל דבר. נביא להלן חלק מהתנאים ומזכויות האסירים, כפי שהיו נהוגים בבתי-הסוהר על-פי החוק ועל-פי הנהגה.

דרגות-אסירים וציונים

האסירים שנשפטו לתקופת מאסר מעל 6 חודשים חולקו לשלוש דרגות של מאסר – הנמוכה, האמצעית והגבוהה (תקנה 226). כל אסיר חדש התקבל בדרגה הנמוכה, בה שהה 6 חודשים; באם היה עבריין מועד, שהה בה 12 חודשים. כל האסירים בדרגה זו עבדו עבודות קשות ובזויות (תקנה 227). האסירים שהועלו מהדרגה הנמוכה לדרגה האמצעית, הועסקו בדרך-כלל בבתי-המלאכה. אלו שהועלו מהדרגה האמצעית לדרגה הגבוהה, עסקו בעבודות קלות ובעלות חשיבות או שימשו מפקחים, מנהלי-עבודה וכדומה. אסיר שהפר את המשמעת, היה צפוי להורדה בדרגה. מאז שנת 1925 ועד 1946 היתה נהוגה בבתי-הסוהר שיטה של ניקוד וציונים (Marks System), לפיה כל אחד שנשפט לשנה ומעלה יכול היה

50 לשם השוואה: ב-1979 הועסקו בבתי-הסוהר בישראל בממוצע יומי כ-6 אחוז מכלל האסירים.

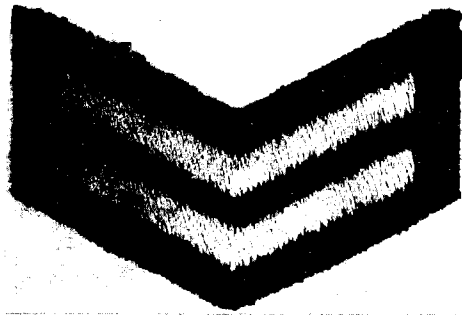
51 נדבה (לעיל, הערה 18), עמ' 30; דגני (לעיל, הערה 22), עמ' 54.

לזכות במחילה או בהפחתת העונש על-ידי עבודה טובה והתנהגות טובה. ההפחתה המכסימאלית אליה נידון היה יכול להגיע, היתה רבע מתקופת מעצרו, וזאת על-ידי צבירת 8 נקודות ביום (6 עבור יום-מאסר, 1 — עבור יום-עבודה, 1 — עבור התנהגות טובה. תקנה 214). שיטת הציונים בוטלה בסוף שנת 1946.

זכויותיהם של בעלי הדרגות

אסירים בעלי ותק, שצברו נקודות-ציון לזכותם בהתאם לתקנות, הועלו בדרגה. הדרגה היתה זהה לדרגות הנהוגות אצל הסוהרים: סמל שני ('אומְבְּשִׁי'), סמל ראשון ('שְׂאוּוִישׁ'), והיו אף דרגות של רב-סמל (סרג'נט-מייג'ור). הדרגות היקנו לנושאייהן זכויות רבות וחשובות בחיי בית-הסוהר.

דרגת סמל שני (Corporal) בשירות בתי-הסוהר. דרגה זו שימשה גם את האומבְּשִׁי מבין האסירים

ה'אומְבְּשִׁי' היה לבוש מדים כחולים, חובש כובע כחול ועל שרוולו שני סרטים. הוא קיבל מידי ערב 5 סיגריות, אותן חייב היה לעשן ליד המשרד של בית-הסוהר, מזרון ממש לשימוש (במקום ה'בורש') ומעיל צבאי לחורף. הוא היה זכאי לקבל ביקורי קרובים מידי חודש (במקום מידי חודשיים) וכן היה רשאי להיפגש עם מבקריו ליד השער, פנים-אל-פנים, בלי נוכחות סוהר. הותר לו להתגלח מידי יום ולגדל את שערות ראשו. הוא היה זכאי לטיול נוסף של חצי-שעה בחצר.

ה'שְׂאוּוִישׁ' לבש מדים לבנים ועל שרוולו שלושה סרטים. הוא היה רשאי להסתובב חופשי בחצר בית-הסוהר בכל שעות היום, להחזיק פרימוס בתאו ולהרתוח תה ולעשן בפומבי. ה'שְׂאוּוִישׁ' שימש אחראי על עבודות שירותים, מטבח ואפיה.

ה'סרג'נט מייג'ור' (הרב-סמל) לא עבד, אלא היה אחראי על מיתקנים או בתי-מלאכה, והיה רשאי לעזוב את בית-הסוהר העירה לביקורים קצרים או לצורכי קניות. לדרגה זו הגיעו רק האסירים שריצו תקופת-מאסר ארוכה, הוכיחו את התנהגותם למופת ונשארה להם לרצות תקופת-מאסר קצרה. במשך שנים רבות היו רוב בעלי הדרגות אסירים פליליים ערבים שריצו תקופת-מאסר ארוכות. שלטונות בית-הסוהר ידעו היטב את מלאכת ה'הפרד ומשול'. לעתים נמסרו המישרות החשובות לאסירים בעלי 'יחוס'. אחראים אלו זכו ליתרונות רבים מכוח מעמדם. הם היו מסוגלים להגניב לכלא סיגריות, סכיני-גילוח, מצרכי-מזון ואף חשיש. הסוהרים לא נהגו לערוך אצלם חיפושים, בהיותם בעלי תפקידים שיכלו לסייע לסוהרים ולשחדם. המצרכים נמכרו על-ידם ברווח עצום. בהיותם מעוניינים בהמשך 'שלטונם', שימשו מלשינים ודיווחו להנהלת בית-הסוהר על הנעשה בכלא. לכל בעל-דרגה

היתה 'איש' – אסיר צעיר – לצורכי משכבי-זכר. בעלי הדרגות היו לרוב פושעים מועדים, בעלי-זרוע וחסרי-מצפון ומוסר, אך היו גם כאלה שזכו לדרגותיהם בכוח אישיותם החזקה וכשרונם. האחרונים היו לעזר רב לחבריהם האסירים. רק בתחילת שנות הארבעים, עם הגעתם לכלא של רבים מקרב האסירים הפוליטיים היהודים, החלו שלטונות בתי-הסוהר להעניק דרגות גם ליהודים.⁵²

יחס מיוחד לאזרחי-חוץ

שלטונות המנדט העניקו יחס מיוחד בכלא לאזרחי-חוץ; אישיות שמשום-מה נידונה למאסר וכאלה שבית המשפט קבע בפסק-דינו שלאסיר יינתן בכלא יחס מיוחד, הוענקו לו זכויות מפליגות: הוא ישן על מיטה בתא נפרד, והיה רשאי להביא מביתו שמיכות וסדינים; בתאו הוצבו שולחן וספסל. מותר היה לו להזמין אוכל מבחוץ, או לבשל בתאו או לקבל ממטבח בית-הסוהר מנות גדולות יותר; היה רשאי להתגלח, לגדל שערות ראשו וללבוש בגדים אזרחיים.⁵³

האסירים הפוליטיים היהודים השיגו במאבקם, שהחל בשנת 1939, שיפור-מה בתנאי מאסרם. כך, למשל, בוטלה חובת ישיבת הקריסה שהיתה נהוגה בכלא כאשר חיכו בתור כלשהו (מרפאה, משרד), דבר שהשפיל מאוד את היהודים; הם קיבלו מזרונים והותר להם להרתיח תה בתאיהם; כן ניתנה להם האפשרות לריפוי-שיניים.

חנינה

שלטונות המנדט נהגו להעניק חנינות לאסירים לרגל כל מיני אירועים או לקראת ימי ההולדת של המלך. כך, למשל, ב-7 ביולי 1920 הכריז הנציב העליון, הרברט סמואל, חנינה כללית לאסירים מתוך רחמנות.⁵⁴ החנינה, משמעותה שחרור מיידי או הפחתת העונש והיא ניתנה לאלו שהצטיינו בהתנהגות טובה או שנשארה להם לרצות תקופת-מאסר קצרה.

חינוך אסירים

חינוך האסירים כמעט שלא העסיק את שלטונות בתי-הסוהר בתקופת המנדט. בדינים-וחשבונות השנתיים של שירות בתי-הסוהר עד שנת 1943 לא מוזכר דבר לגבי חינוך האסירים. מאחר שעד שנת 1939 מספר האסירים היה קטן ביותר, וכן לא היו בבתי-הסוהר אסירים פוליטיים, לא העסיק תחום זה את שלטונות הכלא, למעט חינוך כלשהו שניתן בבתי-הסוהר לתיקון עבריינים צעירים. מאז 1937 רשומים ברשימות כוח-האדם של שירות בתי-הסוהר 11-12 מדריכים טכניים, אלא שהיו אלו בעצם השכירים שניהלו את בתי-המלאכה השונים, מקום שם המשגיח לא היה אסיר. כאשר למורים, רק משנת 1942 החלה להופיע משרה זו ברשימות כוח-האדם הארציות, וגם אז נזכרים שני מורים בלבד. בדין-וחשבון השנתי של שנת 1943 (עמ' 5) מוזכר גיוסם של שני מורים אשר עסקו בהוראת הקריאה והכתיבה ל-150 אסירים ערבים במשך אותה שנה. כמו-כן הוקמו מספר כיתות

52 שמואלביץ (לעיל, הערה 20), עמ' 192.

53 לזר-ליטאי (לעיל, הערה 21), עמ' 200.

54 שם, עמ' 47.

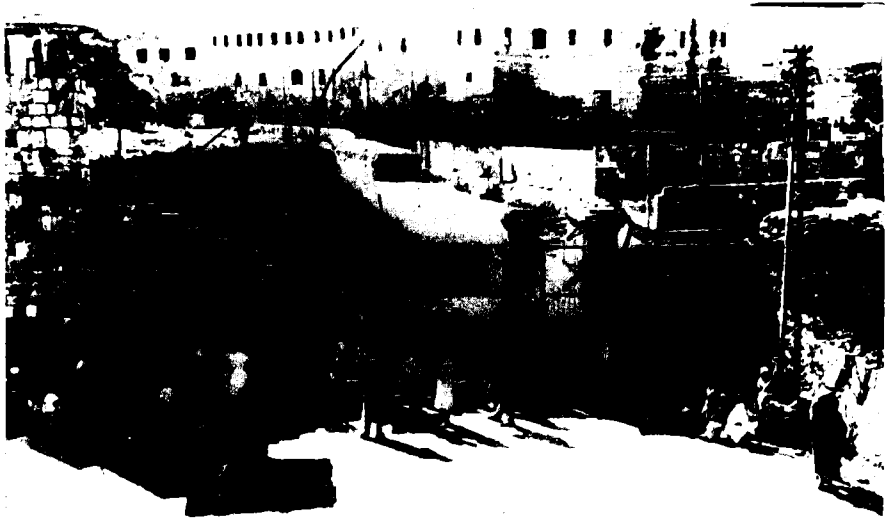
ליהודים שרצו ללמוד ערבית. בבתי-הסוהר היו ספריות דלילות למדי. בדין-וחשבון של שנת 1945 (עמ' 7) נאמר, שבשנה זו נפתחו הספריות בבתי-הסוהר המרכזיים, וכן המשיכו בניהול כיתות הלימוד הקבועות שבהן למדו 110 אסירים קרוא וכתוב (בעיקר ערבים). מספר יהודים למדו בכוחות עצמם, בהתכתבות, לקראת בחינות הבגרות. בשנה זו, לראשונה, סיפק שירות בתי-הסוהר לאסירים בכל בית-סוהר עיתונים, במספר עותקים, בעברית ובערבית. החידוש הגדול ביותר בשנת 1945 היה התקנת מכשיר-רדיו בכל בתי-הסוהר ובמחנות-המעצר; כך יכלו האסירים היהודים והערבים לשמוע חדשות בשפתם, מוסיקה ותכניות שונות.⁵⁵ לכל אסיר ניתנה האפשרות להתפלל, ובימי המנוחה, ובעיקר בחגים, היו מתקנים בתי-תפילה ארעיים באחד התאים. בחגים אף איפשרו לרבנים, קאדים וכמרים לעבוד את אלוהיהם ביחד עם האסירים.

ביקורים

אסיר הורשה לקבל ביקור קרובים או חברים, רק לאחר שריצה 3 חודשי-מאסר, ולאחר-מכן — מדי חודשיים. אסירים שהתנהגותם היתה טובה מאוד, היו רשאים לקבל ביקור אחד לחודש. משך הביקור נקבע ל-15 דקות ובמהלכו היה נוכח סוהר. במקרה שהאסיר חלה, רשאים היו קרוביו או ידידיו לבקר על-פי רשות הרופא והנהלת בית-הסוהר. אסיר שהתנהגותו היתה רעה, לא הורשה לו ביקור במשך 6 חודשים. לאנשי-דת מותר היה להיכנס לבתי-הסוהר ולבקר אסירים מבני דתם ולערוך תפילות. עצורים שחיכו לביורר דינם היו רשאים לקבל ביקורים של עורך-דין מידי יום, ללא נוכחות סוהר, וכן לקבל ביקור של לא יותר משני קרובים או ידידים אחת לשבוע, ביום המנוחה על-פי דתו. ימי הביקור נקבעו לימי המנוחה של שלוש הדתות והם נערכו בין השעות 0900-1200 ו-1400-1600. כן הורשו ביקורים בימי חג. לקראת ביקורים אלו היו האסירים מתרחצים ומצטחצחים, שכן הביקור היווה חוויה מיוחדת במינה לשני הצדדים.⁵⁶ האסירים היו רשאים לקבל מקרוביהם ומבקריהם חבילות-מזון ובגדים שנבדקו בקפידה. חפצים אסורים הוחרמו. שיטת הציונים פעלה גם בתחום הביקורים; לא אפשרו לאסיר לקבל ביקור, באם לא צבר לזכותו מאז הביקור האחרון 480 נקודות (תקנה 260).

מכתבים

אסיר שהורשע רשאי היה, עם הגיעו לבית-הסוהר, לכתוב מכתב לקרוביו, ולהודיעם על הימצאותו בבית-סוהר זה. אחר-כך היה האסיר רשאי לכתוב מכתב רק לאחר שזכה ב-480 נקודות-ציון. מאחר שאפשר היה לצבור 8 נקודות ליום לכל היותר, ניתן להבין שמי שהתנהגותו היתה מצוינת, יכול היה לכתוב מכתב כל חודשיים. מנהל בית-הסוהר יכול היה להרשות לאסיר לכתוב מכתב מעל המיכסה שנקבעה במקרים כדלקמן: מות בן-משפחה קרוב ביותר; על-מנת לתת הוראה שאינה סובלת דיחוי בקשר לניהול עסקיו או ענייני משפחתו; לצורך סידור עבודה לקראת שחרורו. במשך השנים האנגלים לא הקפידו כל-כך על סידורים אלו; מה עוד ששיטת הציונים בוטלה, כפי שהוזכר קודם, בשנת 1946, כך

ממתנינים בשער בית-הסוהר בעכו לקראת ביקור, שנות הארבעים

שבעצם יכל אסיר לכתוב לקרוביו כמעט מידי חודש ולקבל מכתבים לעתים תכופות יותר. שלטונות בית-הסוהר היו רשאים לצנזר מכתבים וכתובים אחרים.

עישון

העישון היה אסור בבתי-הסוהר, לכן הכול עישנו בהסתר ומחיר הסיגריות והטבק היה גבוה ביותר. הסוהרים היו נוהגים לערוך חיפושים תכופים אחרי סיגריות ואף שופטים את המחזיקים בהן לימי-צינוק. תמורת סיגריות ניתן היה להשיג בבתי-הסוהר כל דבר אחר. החל משנת 1945 קיבלו האסירים הפוליטיים 5 סיגריות ליום, אותן היה צריך לעשן בתוך המקלחת תחת שמירת סרג'נט בריטי. לאחר מאבק ממושך, מצד האסירים היהודים בעיקר, לא חלה עליהם גזירה זו ויכלו לעשן כאוות נפשם.⁵⁷ באותה שנה, 1945, הונהגה חלוקת 2 סיגריות ביום גם לאסירים הפליליים, אותן יכלו לעשן בתאיהם.

גילוח

על-פי הוראת בית-הסוהר, היה מותר להתגלח פעם בשבוע. סכיני-הגילוח היו שמורים במשרד בית-הסוהר. היו מחלקים אותם ביום קבוע בשבוע ואוספים אותם חזרה. רק לאחר משא-ומתן ארוך, שהחל בכלא עכו על-ידי אסירים פוליטיים יהודים, הורשו הם, החל מ-1939, להתגלח כל יומיים. אסירים יהודים רבים התגלחו עם אבקה לבנה בשם 'משעי', המאפשרת גילוח ללא סכין.⁵⁸

57 דברי תת-גונדר (גמלאי) אהרון תורג'מן אשר שירת בזמן המנדט בשירות בתי-הסוהר, כראיון שערכתי עמו ב-1 בדצמבר 1981.

58 דגני (לעיל, הערה 22), עמ' 30.

הקסדרה (טיול) בחצר בית-הסוהר בעכו, שנות השלושים

טיול יומי

שעות הטיול היו בבוקר (0700) ולאחר העבודה (1130), למשך שעה. הטיול נעשה בחצר בית-הכלא, כאשר האסירים צועדים בזוגות, בשורה ארוכה, כמעגל. באותה עת עמד סרג'נט בריטי באמצע החצר ופיקח על האסירים. טיול זה שימש לצורך התעמלות, חילוף-עצמות, שאיפת אוויר צח וגם היווה מעין בידור ומיפגש-חברים.

המשמעת בבית-הסוהר

עונשים מקובלים

בפקודת בית-הסוהר הוקדש פרק שלם לנושא המשמעת. פקודה זו מפרטת (בסעיף 55) 41 עבירות-משמעת שונות וכן מסמיכה (בסעיף 56) את המפקח הכללי, המפקח על בתי-הסוהר ומנהל בית-הסוהר לברר האשמות משמעתיות של כל אסיר ולהעניש את האשמים בעונשים כדלקמן: הפקעת הקיצוץ מתקופת המאסר עד ל-28 יום; כליאה בתא בודד (צינוק) עד 14 יום, עם אפשרות להטיל עונשי מזון (בדרך-כלל מים ולחם בלבד); מתן מנות-מזון מקוצצות במשך 14 יום; צירוף כל אחד מהעונשים הנ"ל; מלקות, במקרה של ביצוע עבירה חמורה חוזרת, אלימות כלפי אסיר או סוהר או התנהגות מרדנית. מותר היה לפסוק עד 24 מלקות בשוט או בשבט שאושר על-ידי הנציב העליון. לאסיר שלא מלאו לו 16 שנה היה

שער ברזל בתוך בית-הסוהר המרכזי, ירושלים

העונש המרבי 12 מלקות כשבט קל (לרוב קנה גמיש). פסק של עד 12 מלקות היה טעון אישור של מושל המחוז; יותר מ-12 מלקות – אישורו של הנציב העליון. עונשי-מלקות לא נפסקו לנשים, לאסירים שנידונו למוות ולאסירים מבני ארבעים וחמש שנה ומעלה. עונשי המלקות בוצעו בחצר, בנוכחותו של רופא בית-הסוהר, מנהל בית-הסוהר וכל האסירים.

ספרי הזכרונות של אסירים מתארים אף את אופן ביצוע עונש המלקות. בעכו, למשל, באמצע החצר של בית-הסוהר היה מיטת-אבן גדול צבוע אדום ועליו טבעות-ברזל; על מיטת זה עמדה חצובה מעץ. את עונש המלקות היו מבצעים בשעת הטיול. כל האסירים היו חייבים לחזות בביצוע העונש כאשר הם יושבים על האדמה מסביב. ליד החצובה הונח דלי ובו מים-מלח, במים היו משרים רצועת-עור ארוכה, מחוברת לידית קצרה. בגמר ההכנות היה מופיע מנהל בית-הסוהר, סגנו, רופא וחובש. האסיר הנענש היה מובא על-ידי סוהרים בריטים ונקשר אל החצובה. היו מלקים על הגב מעל המותנים, ועל חזהו של המולקה היו מגינים על-ידי מעין אוכף עשוי עור. הסוהר המלקה היה מצליף בשוט, פעם באוויר ובשנייה על גבו של האסיר. השוט היה חוצה את האוויר בשריקה והיה נלפת סביב גופו של האסיר. הרצועה היתה משאירה בגבו של האסיר פס כהה. המנהל היה מונה והרופא היה משגיח. ברגע שראה כי האסיר הולך לאבד את הכרתו, היה מצווה הרופא לחדול ובודק את ליבו של האסיר. רק כאשר נשקפה סכנה לחייו של המולקה, היה הרופא מורה להפסיק את ההלקאה. באם הפסיקו, לא היו מותרים על שאר העונש; כעבור כמה שבועות, כאשר האסיר שב לאיתנו, היו מחדשים את ההלקאה. בגמר ההלקאה היה החובש מושח את גבו של הפצוע במשחת-שמן ומעבירים את האסיר לבית-החולים. את האסירים הצעירים היו מלקים על עכוזם, והעונש בוצע על-ידי המנהל או סגנו בקנה ארוך וגמיש.⁵⁹

ככל בתי-הסוהר היו מספר תאי-צינוק, שמוקמו בדרך-כלל בקצוות בתי-הסוהר. בירושלים היו מצויים תאי-צינוק במרתף, מתחת לפני הקרקע. תאי-צינוק היה בגודל מזרון בלבד, אפל בכל שעות היום וקר בכל ימות השנה. הנענשים בישיבה בצינוק נכבדו בידם בשרשרת לסורגי דלת התא. למרצים עונשם בצינוק לא ניתנו מזרון ושמיכות, לכן נאלצו לשבת בכל שעות היממה על-גבי הרצפה הקרה. מסיבה זו בחרו האסירים לבלות את מרבית זמנם בעמידה; להתהלך לא ניתן כי, כאמור, התא היה צר. רק לפנות ערב היו מכניסים לתא 'בוךש' ושמיכה, ובבוקר נוטלים אותם.

59 לזרליטאי (לעיל, הערה 21), עמ' 90.

נתונים סטטיסטיים על עונשי המשמעת שנפסקו בתקופת המנדט⁶⁰

השנה	כבילת רגלים	מלקות	צינוק	הפקעת הקיצוץ בעונש בלבד	צינוק והפקעת הקיצוץ בעונש	סך-הכל עונשים
1930	—	39	137	181	132	489
1931	—	20	98	106	157	381
1932	91	13	113	52	118	387
1933	69	8	184	25	333	619
1934	84	10	121	36	252	305
1935	61	5	237	3	243	549
1936	—	3	275	99	319	696
1937	—	2	248	221	357	828
1939	—	10	163	132	314	619
1940	—	4	221	48	411	684
1942	—	3	173	204	465	845
1943	—	3	243	226	629	1,101
1944	—	—	380	151	611	1,142
1945	—	1	280	171	592	1,044

הנידונים למוות

תנאי-המאסר

כידוע, בתקופת המנדט היה קיים עונש-מוות, בו נענש בדרך-כלל מי שנמצא אשם במקרי-רצח חמורים, מרידה או התנגדות מזוינת לשלטון. הנידונים למוות הוחזקו בבת-הכלא בירושלים ועכו, באגפים נפרדים שנשמרו, שמירה צמודה, 24 שעות ביממה, בדרך-כלל על-ידי שוטרים בריטיים. הנידונים למוות לבשו מדי אסירים אדומים, קיבלו ארוחותיהם (אוכל משופר) בתאם ואת צרכיהם עשו בקרדל' התא. הם היו רשאים לקבל 30 סיגריות ליום, כמות עצומה בהשוואה למה שקיבלו אסירים אחרים. מותר היה להכניס להם ספרים ועיתונים. הם הוצאו לטיול של חצי-שעה בחצר, כבולים בידיהם ורגליהם, כאשר שאר האסירים היו סגורים בתאיהם. בצורה דומה הובלו למקלחת חמה פעם בשבוע.⁶¹ לאחר

60 לגבי חלק מהשנים לא השגתי נתונים.

61 נדבה (לעיל, הערה 18), עמ' 54.

שעונש המוות אושר על-ידי הנציב העליון, לא הוצא הנידון יותר לטיול היומי. האסיר היה רשאי לקבל ביקורים של קרוביו, כהן-הדת שלו וכן של עורך-דינו. מפקד בית-הסוהר והרופא היו חייבים לבקר את הנידונים למוות בתאיהם מידי יום.⁶²

תא הגרדום בעכו

חדר-הגרדום

בקרב מקום לאגף הנידונים למוות היה חדר-הגרדום, סגור מעיני יתר האסירים, בתקרתו וו שאליו קשרו את חבל התליה. מתחת לחבל, על רצפת החדר, היתה דלת בעלת שתי כנפיים הנפתחת כלפי מטה. על כל אחת מהדלתות היתה מצוירת כף-רגל לסימון מקום העמדתו של הנידון לתליה. מתחת לדלת היה תא שמאפשר, כאשר הופעל המנגנון המכני, פתיחת הדלת כלפי פנים ויצירת חלל שעומקו כגובה אדם.⁶³ על-פי תקנה 297 מתקנות בתי-הסוהר, 1925, היה חייב מנהל בית-הסוהר לבדוק אישית יום לפני ביצוע גזר-דין המוות את פעולת הגרדום, תקינות הדלת ומצב חבל התליה (לצורך זה, נהגו לתלות שק-חול שמשקלו כמשקל הנידון למוות). לפני הובלתו של הנידון למוות אל חדר-הגרדום, היו חובשים על ראשו שק שחור, קשור סביב צווארו. למותניו חגרו חגורה רחבה ובה, משני עבריה, טבעות שבהן היו קושרים את ידי הנידון. בעת ההוצאה להורג היו נוכחים מנהל בית-הסוהר, הרופא, נציג הממונה על המחוז, שני שוטרים או פקידי בית-המשפט שהיו צריכים לזהות את האסיר לפני הוצאתו להורג, וכן כהן-דת, לפי בקשת האסיר. התליה בוצעה בדרך-כלל בחשאי, בשעות הלילה או בשעות הבוקר המוקדמות, כאשר יתר האסירים ישנו, לכל המאוחר עד 0800 בבוקר (תקנה 298). לאחר ביצוע התליה בדק הרופא, אם יצאה כבר נשמתו של הנידון. הגופה נשארה תלויה שעה אחת ואחר-כך נמסרה לקרובים לקבורה. אם לא רצו הקרובים

62 תקנות בתי הסוהר, 1925, תקנה 293.

63 שמואלביץ (לעיל, הערה 20), עמ' 171.

בגופה, נקברה על-ידי השלטונות (תקנה 302). אחרי התליה מסר הרופא למנהל בית-הסוהר תעודה המאשרת את דבר מותו של האסיר. העתק מתעודה זו הודבק על אחד הקירות החיצוניים בכניסה לבית-הסוהר למשך 24 שעות (תקנה 303).

היקף ההוצאות להורג

על-פי הדינים-ההחשבונית של שירות בתי-הסוהר בתקופת המנדט לשנים 1930-1945 מתברר,⁶⁴ שמידי שנה הוצאו להורג 2-8 נידונים למוות. יוצאות מן-הכלל הן השנים 1939 (תקופת המאורעות) בה בוצעו 55 פסקי-דין-מוות, בשנת 1943 – 10 מקרים וב-1944 – 14 מקרים. רוב פסקי-הדין הוצאו אל הפועל נגד עבריינים פליליים (בדרך-כלל ערבים). בשנת 1939 רובם היו פורעים ערבים שנידונו באשמת רצח ופגיעות בחיילים ושוטרים בריטים. גזר-דין המוות הראשון של יהודי בוצע ב-29 ביוני 1938, כאשר שלמה בן-יוסף, איש המחותרת, אשר הואשם בירי על אוטובוס בכביש ראש-פינה-צפת, הוצא להורג. יתר העליות לגרדום של אנשי מחותרת יהודים – דב גרונר, מרדכי אלקחי, יחיאל דרונר, אליעזר קשאני, אבשלום חביב, יעקב וייס ומאיר נקר – בוצעו בחודשים אפריל-יולי 1947. העליות לגרדום של היהודים בוצעו בכלא עכו, שם הרגישו האנגלים כטוחים יותר ורחוקים מריכוזי אוכלוסיה יהודית. שני נידונים למוות נוספים, משה ברזני ומאיר פיינשטיין, שלחו יד בנפשם על-ידי פיצוץ רימון שהוברח לתא הנידונים למוות בירושלים ב-21 באפריל 1947, כדי שפסק-דין המוות שנגזר עליהם לא יוצא לפועל.⁶⁵

המצב בשלהי המנדט הבריטי

מסיום מלחמת-העולם השנייה ועד הכרזת עצרת האומות המאוחדות על חלוקת ארץ-ישראל לשתי מדינות, ערבית ויהודית, תקופה שארכה למעלה מ-30 חודש, התחולל המאבק החרף על גורלה של הארץ בין התנועה הציונית והיישוב העברי לבין השלטון הבריטי. המאורעות הפוליטיים, מעשי האיבה בין היהודים לערבים ותגובות השלטון הבריטי יצרו מתח רב בקרב האסירים משני הלאומים. בתקופה זו, יותר מאשר בעבר, רבו ההתנכלויות של אסירים ערבים לאסירים יהודים, כמעשי בודדים או לעתים אף כמהומות חמורות, בהן היו מעורבים עשרות אסירים משני הצדדים. המצב חייב התארגנותם של האסירים היהודים אשר היו מיעוט בקרב אוכלוסיית בתי-הסוהר, התארגנות שכללה התבצרות, הכנת נשק קר וכדומה. שלטונות בתי-הסוהר נהגו בשנים האחרונות של המנדט להחזיק את האסירים היהודים בתאים נפרדים ולעתים גם באגפים מרוחקים מהאגפים שבהם שכנו האסירים הערבים. בקטטות שפרצו מזמן לזמן נפגעו אסירים משני המהנות.⁶⁶

64 לא עלה בידי למצוא נתונים הנוגעים לשנות המנדט בעשור הראשון ולא אחרי שנת 1945.

65 חיה ברנס, עולי גרדום, ירושלים, תשל"ח, עמ' 6. את תאי הנידונים למוות וחדרי-הגרדום ניתן לראות גם כיום ב'היכל הגבורה' בירושלים (בית-הסוהר המרכזי בתקופת המנדט) ובמצודה בעכו (בה שכן בית-הסוהר המרכזי השני).

66 כך באחת הקטטות בכלא ירושלים נפצע אריה ניר, שהיה אז אסיר מפעילי ההגנה ומאוחר יותר נציב שירות בתי הסוהר.

ב-30 בנובמבר 1947, למחרת ההחלטה על חלוקת ארץ-ישראל, פרצו מהומות בבית-הסוהר בעכו. האסירים הערבים התקיפו את האסירים היהודים, וכעבור יומיים, עקב דרישת האסירים היהודים ושבת-רעב, הועברו כל האסירים היהודים לבית-הסוהר בירושלים.⁶⁷ בדצמבר 1947 חולק בית-הסוהר בירושלים לשני אגפים נפרדים, ליהודים ולערבים. האסירים היהודים מנו כ-100 איש. באגף היהודי שירתו קצינים ושוטרים יהודים. כאשר נוצרה ההפרדה בין היהודים לערבים בכלא ירושלים פנתה הסוכנות היהודית, באמצעות נעמן סתוי (קצין הקישור של הסוכנות היהודית עם המימשל הבריטי) ועוזרו אזרח מור, לציבור היהודי להתגייס לשירות בתי-הסוהר. כך התגייסו כ-30 יהודים, ביניהם חברי המחתרות ה'הגנה', 'אצ"ל' ולח"י. הם שירתו גם את הכתר הבריטי וגם את ארגוני המחתרת. עם ההכרזה על החלוקה, גברו בבית-הסוהר לנשים החששות אצל האסירות היהודיות גם ממעשי פגיעה מצד האוכלוסייה הערבית בבית-לחם והאסירות הערביות. האסירות היהודיות הכריזו על שבת-רעב ודרשו משלטונות בית-הסוהר להעבירן לאזור יהודי. ואמנם במשך חודש שרר בבית-הסוהר מתח רב ואירעו התנגשויות אחדות בין אסירות ערביות ליהודיות. בלחץ השביתה, האירועים הפוליטיים והמתח בבית-הסוהר, ב-28 בדצמבר 1947 הועברו 35 האסירות היהודיות למחנה בעתלית.⁶⁸ ב-8 בפברואר 1948 החליטו האנגלים להעביר אף את עצורי לטרון למחנה בעתלית. העברתם של 400 העצורים נמשכה 4 ימים. מאוחר יותר הועברו לעתלית גם אסירי בית-הסוהר בירושלים, כך שבעצם כחודשיים לפני סיום המנדט כל האסירים והעצורים היהודים היו מרוכזים במחנה עתלית. סביב למחנה שמרו חיילים ושוטרים אנגלים ובתוכם – סוהרים ונוטרים יהודים. בחודשים מארס-מאי שוחררו רוב האסירים – כ-900 – מהם 120 אסירים פליליים. מספר אסירים פליליים שפוטו לתקופות ארוכות הועברו על-ידי הבריטים מספר ימים לפני תום המנדט לידי השוטרים היהודים ששירתו בתחנת המשטרה בפתח-תקוה, ושם הוחזקו עד הקמת שירות בתי-הסוהר הישראלי.

סיכום

סקירת קורותיו של שירות בתי-הסוהר בתקופת המנדט מעלה, שהשלטון המנדטורי לא עשה מאמצים גדולים לקדם את בתי-הסוהר בארץ-ישראל, אף לא הצטיין בטיפול נכון ונכון באסירים. יש להודות שהשלטון הבריטי קיבל 'ירושה' גרועה ביותר מידי השלטון העות'מאני, מבחינת תשתית בתי-הסוהר ורמת הסוהרים; אולם גם הבריטים לא קידמו את בניית בתי-הסוהר ואף לא הלכו אחר רוח הקידמה שנשבה לפני מלחמת-העולם השנייה וביתר שאת עם סיומה, בארצות-הברית, באירופה ואף בבריטניה עצמה – רוח של תיקונים וחיפוש דרכים לטיפול ולשיקום אסירים. במשך 30 שנות השלטון הבריטי בארץ-ישראל לא נבנה אף בית-סוהר חדש. אמנם הבריטים עשו מאמצים רבים לשפץ ולהרחיב את בתי-

67 שמואלביץ (לעיל, הערה 20), עמ' 311.

68 עמידרור (לעיל, הערה 27), עמ' 186.

הסוהר הקיימים (בירושלים ועכו), אולם עשו זאת בגלל הצפיפות של אוכלוסיית האסירים והעצורים. שנים רבות השתעשעו שלטונות המנדט בתכניות לבניית בית-סוהר מודרני וגדול בדרך בין רמלה לירושלים, אולם תכניות אלו נשארו על הנייר עד תום תקופת המנדט. הצורך למצוא פתרונות-כליאה מהירים, דחף את הבריטים להקים פלוגות-עבודה ומחנות-מעצר, להרחיב את בתי-הסוהר המרכזיים ולהגדיל את צפיפות המגורים של האסירים; כל זאת, כמובן, על חשבון תנאי החיים של האסירים והעצורים. לא נעשה כל נסיון לתכנן לכל אסיר השפוט לתקופת-מאסר ארוכה לימוד מקצוע, דבר שיבססו וישקמו עם שחרורו. אם אסיר למד מקצוע כלשהו, עשה זאת ביוזמתו הוא, כאשר כבר הוצב במקום-עבודה כלשהו. בתי-המלאכה היו פרימיטיביים ביותר וקמו כדי לספק חלק מצורכי המשטרה, שירות בתי-הסוהר והמשרדים הממשלתיים, וכן כדי לספק תעסוקה לאותם אסירים שנידונו למאסר ועבודה. מיון האסירים ואיבחונם היו מקריים ביותר ולרוב לא יושמו. באשר לחינוך האסיר, מושג זה היה זר כל תקופת המנדט.

אפשר לומר אפוא בבטחון גמור, שבתי-הסוהר בתקופת המנדט שימשו למטרות תגמול, הרתעה, בידוד והחזקה בטוחה של עבריינים פליליים ואסירים פוליטיים, והאנגלים גם לא התיימרו לטעון שהמטרות אחרות. נוכחותם של אסירים פוליטיים יהודים במשך רוב השנים דירבנה והשפיעה על הכנסת שיפורים רבים בתנאי המאסר ובהתייחסות שלטונות הכלא כלפי האסיר; כל זאת במאבק קשה, ממושך ועיקש.

בסופו של דבר הותירו שלטונות המנדט הבריטי למדינת ישראל שני בתי-סוהר רעועים, מיושנים ולא מתאימים ליעודם.

